

Boros Lajos

SZEGED BELSŐ TAGOZÓDÁSA A DEPRIVÁCIÓS INDEXEK ALAPJÁN (2007)

Bevezetés

A rendszerváltást követően rendkívül gyors átalakulás indult meg a posztoszocialista országok városaiban. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, a privatizáció átalakította a lakáspiacot, a települések gazdaságát és társadalmát. A korábbi erősen szabályozott lakáspiacon erőteljesen érvényesültek a piaci hatások, a kereslet-kínálat elve. Az új folyamatok eredményeképpen a települések belső szerkezete gyorsan átalakult és differenciálódott, és különböző mértékben privilegizált, illetve deprivált területek alakultak ki. E térbeli különbségek vizsgálata fontos mind a településszociológia, mind a gyakorlati felhasználás, a szociálpolitika, illetve a várospolitikára számára. A kutatások információkat nyújthatnak a fejlesztési döntések megalapozásához, illetve feltárják, milyen térbeli-társadalmi folyamatok formálják városainkat, és ezek mennyiben hasonlóak illetve különbözőek a más országokban tapasztalhatóakhoz képest.

Tanulmányunkban a városokban megjelenő depriváció térbeli megjelenési formáit vizsgáljuk meg; bemutatjuk, hogyan értelmezhető a kvantitatív megközelítés alapján a városi depriváció; a 2001. évi Népszámlálás és egy kérdőíves felmérés adatai alapján az egyes városrészekre meghatározzuk a deprivációs index értékét, és ez alapján értelmezzük Szeged belső differenciálódását. Mindezek értelmében célunk részben módszertani, részben gyakorlati jellegű.

A tanulmány első részében áttekintjük a városszociológia legfontosabb elméleti irányzatait, amelyek a települések belső strukturálódási folyamatát kísérlik megmagyarázni. E rész a településkutatás jellegéből adódóan interdiszciplináris jellegű, azaz szociológiai és társadalomföldrajzi forrásokat egyaránt felhasználtunk. Ezt követően bemutatjuk a depriváció fogalmát, és az ahhoz kapcsolódó értelmezéseket, majd a depriváció területi aspektusainak statisztikai vizsgálatára vonatkozó szakirodalmat. Ezt követően megkíséreljük két adatforrás alapján meghatározni a deprivációs indexet Szeged egyes belső területeire vonatkozóan.

A téma aktualitása és jelentősége

Mint azt a bevezetőben említettük, a rendszerváltást követő folyamatok indokolják a témaválasztást – azaz a tanulmány új folyamatokat vizsgál. A városi szegénység, szegregáció vizsgálata azonban természetesen nem előzmények nélküli a magyar szociológiában, csupán arról van szó, hogy 1990 után új erők formálják a városok térszerkezetét.

Az 1960-as évektől újra megerősödő hazai szociológia egyik legfontosabb területe volt a (hivatalosan egyébként nem létezőnek tekintett) szegénység vizsgálata, amelynek településeken illetve településhálózaton belüli aspektusait is elemezték. Szelényi városzociológiai vizsgálataiban rámutatott a hazai lakáselosztási rendszer igazságtalanságaira, amelyek például a településhálózaton belül is különbségeket mutattak. (Szelényi 1990a, 1990b, Timár 2003) Emellett Szelényi (1990a) szegedi és pécsi vizsgálatai azt is bebizonyították, hogy a szegregáció a piaci hatások kizárása/csökkentése ellenére is végbemegy a magyar városokban, és a lakások eltérő jellege, komfortfokozata, fekvése különböző övezeteket hoz létre. Elemzését az 1960-as évek végének adatai alapján készítette, amelyek szerint az akkor épülőfélben lévő lakótelepek az egyik legtöbbször értékelt lakástípust kínálták, és elsősorban a társadalom privilegizált rétegeit tömörítették.

A változások következtében az 1990 utáni időszakban a poszt szocialista társadalmakban az egyes csoportok érvényesülése nagyrészt azon múlt, hogy miként tudtak alkalmazkodni a piaci viszonyokhoz, ez pedig fokozta a társadalmi és térbeli differenciálódást a településeken belül (Weclawowicz 1998, Bódi–Böhm 2000).

Az új mechanizmusok által generált folyamatokat azonban a tudományos vizsgálatok csak részben és megkéssve értelmezték. Ezt mutatja az is, hogy míg a rendszerváltás előtt több vizsgálat is foglalkozott a városi életkörülmények kérdésével, addig az 1990-es évektől az ez irányú kutatások némiképp háttérbe szorultak. Ugyanakkor gyakorlati szempontból az Európai Unióhoz kapcsolódó terület- illetve városfejlesztési törekvések indokolják alá a témaválasztást. Az EU-ban az 1990-es évektől erősödött meg a különféle társadalompolitikai, szociális kérdések szerepe (Krémer 2003). Mára az Európai Unió különösen nagy hangsúlyt fektet a szociális kérdésekre, a társadalmi feszültségek kezelésére. Ennek megfelelően az uniós politikákban és az azokhoz kapcsolódó dokumentumokban egyre hangsúlyosabban jelenik meg a városi társadalmakhoz kapcsolódva az esélyegyenlőség, vagy a térbeli elkülönülés és kirekesztés kérdése (ESDP 1999, Ferge 2001, Krémer 2003).

A növekvő jövedelmi és életstílusbeli különbségek a lakás és lakóhely iránti eltérő igényekben tükröződnek, és a különböző lehetőségekben, amelyekkel az előbbi igények kielégíthetők, mindez pedig lakóhelyi szegregációhoz vezet. Ahol a hátrányos gazdasági helyzet, a munkanélküliség és a társadalmi megbélyegzettség olyan terüle-

teken jelentkezik együtt, amelyeket gyakran még kulturális és etnikai különbségek is jellemeznek, és amelyek lakóiktól rendkívül nagyfokú integrációs erőfeszítéseket kívánnak, fokozottan fennáll a társadalmi kirekesztés veszélye (ESDP 1999, Ferge 2001). Az európai városokban nem olyan erős a gettósodás vagy a szegregáció, mint az észak-amerikai nagyvárosokban, de a társadalmi feszültségek növekedése, amely részben a bevándorlással, részben a politikai rendszerváltozásokkal hozható összefüggésbe, erősíti a társadalmi elkülönülés problémáját (ESDP 1999, Szirmai 2006).

Magyarország helyzete annyiban sajátos a nyugat-európai országokhoz képest, hogy egy transzformációs gazdaságról van szó, amely a rendszerváltás előtt nem piacgazdaságként működött – pontosabban csak részben érvényesültek a piaci hatások. A rendszerváltás a gazdasági globalizáció folyamatával, és ehhez kapcsolódóan a neoliberais gazdaságpolitika térnyerésével olyan társadalmi erőteret hozott létre, amelyben a társadalom egyes csoportjai tehetetlenek lettek, érdekérvényesítő képességük gyakorlatilag megszűnt. A változások ráadásul drámai gyorsasággal zajlottak le, ami különösen megnehezítette az azokhoz való alkalmazkodást (Kovách 2002, Szalay 2006a, 2006b).

Az eddig alapján kijelenthető, hogy a városok belső differenciálódása, a szegregáció vizsgálata az elkövetkező évek egyik legfontosabb feladata a településszociológia és a településpolitika számára. A hazai vizsgálatok közül a lakótelepek társadalmi változásaira, vagy a lakóparkok térbeli elkülönülésére irányuló kutatások közül kiemelendő Csizmady (1996) elemzése, melyben a népszámlálási adatok alapján vizsgálta meg, hogy miként alakult a különböző társadalmi csoportok elkülönülése a fővárosi lakótelepeken. Rácz (1996) vizsgálatai alapján a lakótelepek szegregálódó lakosságára egyre inkább jellemző egy „szegénynegyed mentalitás”, amely deviáns viselkedésformákat alakít ki.

Ismert az a tény, hogy a rosszabb szociális helyzet nagyban meghatározza a jövőt: a szegénység, elmaradott környezetből érkezők iskolai végzettsége alacsonyabb, ezáltal egyféle „kasztyósodás” veszélyével állunk szemben, hiszen a „szegénység körforgásából” rendkívül nehéz kilépnie az egyéneknek. A szegregáció esetén azonban a nyertesekre és vesztesekre oszló helyi társadalom számos problémával kénytelen szembenézni (Pál 1984, Böhm 2002, Enyedi 2002). Így érdemes minél előbb feltárni az esetleges szegregációs folyamatokat, amelyekre az állami és/vagy önkormányzati beavatkozás adhat megfelelő válaszokat.

Fő kérdések

Elemzésünk fő kérdései részben módszertaniak, részben Szeged belső tagozódására vonatkoznak. Ez utóbbiak azonban szintén felvetnek módszertani jellegű kérdéseket, amelyekre megpróbálunk válaszokat adni.

Alapvető módszertani kérdésünk, hogy milyen módszerekkel vizsgálható a depriváció térbelisége egy településen belül? E kérdés megválaszolásához áttekintjük a vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalmat, majd a korábbi vizsgálatok alapján kiválasztjuk a számunkra leginkább megfelelőnek tűnő módszert.

A kiválasztott módszertant alkalmazva megvizsgáljuk, hogy milyen térbeli jellegzettségei vannak a deprivációnak Szegeden. Milyen dimenziókban jelenik meg az egyes városrészek lemaradása? Melyek azok a területek, amelyek a legnagyobb lemaradással jellemezhetőek? Mely városrészek azok, amelyek a legjobb mutatókkal rendelkeznek?

Milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a különböző adatforrások alapján számított deprivációs indexek alapján? Milyen problémákat okoznak az eltérő adatforrások az elemzés során?

Végezetül röviden arra is kitérünk, hogy miként illeszthetőek a városszociológia újabb elméleteihez a város belsőtagozódásával kapcsolatosan kapott eredményeink.

A kutatás elméleti és fogalmi keretei

Chicagótól Los Angelesig – a városszociológia fejlődése

Mielőtt a depriváció említett különbségeit feltárnánk, szükséges áttekintenünk azokat az elméleteket, amelyek a települések belső differenciálódási folyamatait kívánják magyarázni. A következőkben így bemutatjuk az elmúlt évtizedek elméleti változásainak fő vonásait, illetve az egyes irányzatok jellegzetességeit, leglényegesebb képviselőit.

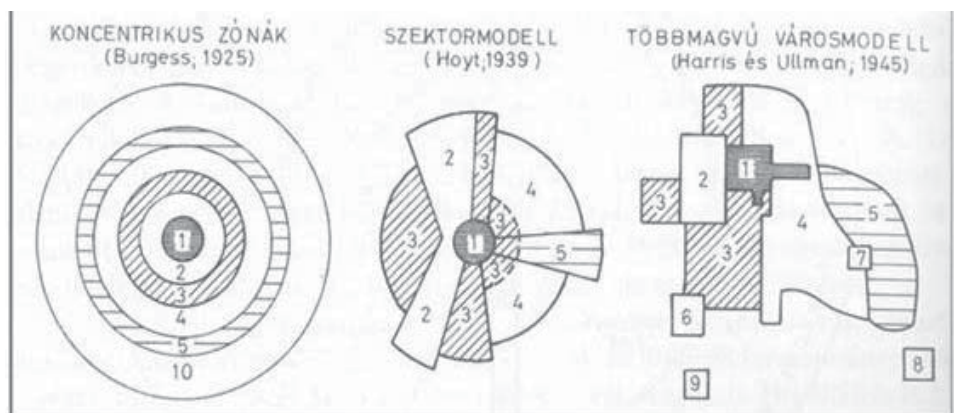
A humánökológia

A kutatások kezdete óta sokféle felfogás, megközelítés jelent meg a városok vizsgálatában. Az elmúlt három évtized különösen fontos változásokat hozott e tekintetben. Ezt megelőzően azonban sokáig azonban a Chicagói Iskola néven ismerté váló humánökológia, illetve az általa inspirált megközelítések domináltak a városkutatásokban.

A Chicagói Iskola követőinek felfogását és fogalomkészletét a biológiai, pontosabban az ökológiai analógiák határozták meg. Értelmezésük szerint a városi társadalom megértésében magyarázó erővel bírnak a környezeti viszonyok. A társadalmat természeti életközösséghez hasonlították, ahol a különböző fajok populációi élnek együtt, kölcsönösen függve egymástól. A Chicagói Iskola képviselőinek alapvető kutatási eszköze a térkép volt: az egyes jelenségek előfordulását spot map-eken („pont-térképeken”) ábrázolták, és az egyes tematikus térképek egymásra helyezése kirajzolta a város társadalmi struktúráját. A térképi ábrázolást olyan fontosnak tartották, hogy a Chicagói Iskola fénykorában nem is készülhetett komoly munka térképek nélkül (Némedi 2005).

Vizsgálatainkban igazolták, hogy a város térbelileg differenciált, és a különbségek szabályszerűségeket mutatnak. Elméletük szerint a város térbeli egységei egyben társadalmi egységek is, amelyeket természetes övezeteknek neveztek el. Ezek az övezetek ökológiai folyamatok nyomán alakulnak ki, nem tudatos tervezési tevékenység eredményeképpen. A különböző jellegű természetes övezeteket különböző mértékű szegregáltság jellemzi, differenciálódásuk alapját a különböző társadalmi csoportok eltérő területi elhelyezkedése, és e rétegek szükségleteinek különbözősége adja. A folyamatok mozgatórugója a piac, pontosabban a telekárak alakulása. Minden övezet egy-egy funkciót teljesít, még akkor is, ha ez a funkció éppen ellentétes a társadalom, vagy az ott élők szándékaival (Burgess 1973, Becsei 2004a).

A chicagói modellt több esetben is megpróbálták aktualizálni. Így módosított változatának tekinthető a Hoyt nevéhez fűződő szektormodell, illetve Harris és Ullmann többmagvú városmodellje (1. ábra). A szektormodell a lakások bérleti díja alapján készült, míg a többmagvú városmodell figyelembe veszi a városok történelmét is, és kulcs gondolata, hogy azonos funkciójú területek a város több pontján is felbukkanhatnak. Murdie következtetése szerint a különböző városmodellek tanulsága az, hogy az a tény, hogy milyen dimenziók mentén vizsgáljuk a várost, nagyban meghatározza, melyik modell lesz az érvényes (Cséfalvay 1994).



1. ábra

A klasszikus városszerkezeti modellek. (Forrás: Becsei 2004a:202)

A humánökológia a városi különbségek kialakulását egy olyan természetes folyamatnak tekinti, amely az eltérő szükségleteken alapul. Annak ellenére, hogy a korai vizsgálatokban megjelentek azok a módszerek, amelyek a szimbolikus interakcionizmussal rokonítják, a Chicagói Iskola makroszinten értelmezte a városi folyamatokat, és kevés jelentőséget tulajdonított a lakosok tevékenységének és szándékainak.

A humánökológia az 1970-es évekre elveszítette magyarázó erejét, és bár a mai napig gyakran felhasználják a városfejlődés értelmezésére, illetve a városszerkezet vizsgálatában, ám korábbi dominanciája egyértelműen eltűnt. Az 1950-es évek vizsgálati tapasztalatai alapján – amelyek szerint a lakóhelyi életmód inkább a népesség társadalmi-foglalkozási összetételét, mint az ökológiai viszonyokat tükrözi – számos kutató megkérdőjelezte az ökológiai elv relevanciáját. Később, az 1960-as évek végén, kételyek merülnek fel a térszemléletű vizsgálati iránnyal szemben⁷. Egyesek, például Gans úgy fogalmazzák, hogy a térnek nincs lokális társadalmi tartalma, és hogy a térben megnyilvánuló életmódjelenségek a társadalmi-strukturális folyamatok lenyomatai, így a lakóhely kutatások helyett a társadalmi struktúrát kell vizsgálni (Gans 1973, Gönczö 2002).

Mások éppen ellenkező álláspontot foglaltak el: a tér aktív szerepét hangsúlyozták a társadalmi különbségek alakulásában – ez utóbbi álláspontok vezettek végül a városstudományok elméleti megújulásához. Ezek a változások összekapcsolódtak a geográfia és a szociológia térszemléletének változásaival; a kutatók a teret immár nem, mint egy „tartályt⁸” szemlélik, amelyben egyszerűen megtörténnek a dolgok, hanem annak aktív szerepe mellett nagy szerepe van az egyéni és kollektív értelmezéseknek, a helyek és terek szimbolikus, önmagán jóval túlmutató jelentésének.

Az 1970-es évektől kezdve alapvetően két forrásból táplálkozva újult meg a városkutatások elméleti bázisa. Az Lefebvre (és más francia szociológusok) munkássága volt, akik a városi térfolyamatok mozgatórugóit kereste és a kormányzat, az ingatlanpiac és a szociálpolitika összefüggését vizsgálták. A másik forrás az angol szociológia és földrajz volt: megközelítésüket többnyire politikai gazdaságtanként említették, bár néha a neomarxista, neoweberianus jelzővel is illették őket, vagy egyszerűen csak az „új városszociológia”-ként emlegették az itt született munkákat.⁹ Különösen az angolszász megközelítések terjedtek el hamar az Egyesült Államokban, hiszen már az 1970-es évek közepén megjelentek az első, politikai gazdaságtanhoz sorolható tanulmányok (Harloe 1981, Castells 2002, Orum-Chen 2003).

Neomarxista megközelítések

Az 1970-es évektől megerősödő neomarxista megközelítések a megújuló városkutatások talán legfontosabb részét adják, hiszen a 20. század második felében talán a Marx újraértelmezett gondolatai gyakorolták a legnagyobb hatást a nyugati városkutatások elméleti hátterére – annak ellenére, hogy gyakorlatilag nem írt semmit, amit városszociológiaként vagy városföldrajzként értelmezhetnénk.¹⁰

7 Bár a Chicagói Iskolára valójában nem a tér (space), hanem a helyközpontú (place) gondolkodás jellemző. A tér középpontba állítása csak a 20. század második felében jelenik meg a városszociológiában.

8 Az angolszász szakirodalom a „container” kifejezést használja a megközelítés bemutatásakor.

9 Már az elnevezések sokfélesége is jelzi, hogy az új megközelítések közel sem voltak egységesek.

10 Ugyanakkor Friedrich Engels A munkásosztály helyzete Angliában (1980) című munkájában kiváló leírását adja az ipari forradalom korabeli angol nagyvárosok társadalmának.

A neomarxisták, ellentétben a humánökológiával, nem a természetesnek tekintett térbeli folyamatokat helyezik a középpontba, hanem azt, hogy miként hat a hatalom a tájra és a mesterséges környezetre, és a kapitalizmus rejtett struktúrái hogyan befolyásolják a települések működését, az azokon belüli egyenlőtlenségeket. Bár nem egységesek az álláspontjaik, és gyakran vitákba keverednek a hangsúlyokat, illetve meghatározó tényezőket illetően, több közös jellegzetesség is összeköti őket (Giddens 2003, Orum-Chen 2003).

Meghatározónak tartják például a struktúrát az emberi szereplőkkel és viselkedéssel szemben. Az is elmondható, hogy az ehhez az irányzathoz tartozó kutatók vizsgálataikban a politikai gazdaságtanra és a történelmi materializmusra építenek, és fogalomhasználatukban meghatározóak az olyan marxi kategóriák, mint például az osztály, az osztályellentétek, vagy termelőerők, termelési viszonyok (Orum-Chen 2003).

A francia filozófus és szociológus, Lefebvre volt az első, aki a városszociológiában a marxi megközelítést alkalmazta, egész pontosan kiegészítette azt a tér fogalmával. A 20. század közepén a mindennapi életet alrendszernek tekintették, ő viszont a mindennapok gyakorlatát helyezte vizsgálódásai középpontjába, és építette fel társadalomkritikáját (Aronowitz 2007). Lefebvre szerint a tér ugyanolyan fontos szereppel bír a társadalomfejlődésben, mint az idő. Magához a társadalom működéséhez, a kapcsolatok létrejöttéhez szükséges a térbeli közelség, vagy valamiféle térbeli kapcsolat. Emellett szerinte az, hogy egy társadalom hogyan működik, befolyásolja, hogy milyen annak a térbelisége (Lefebvre 1991, Shields 2004). Szerinte a kapitalizmus térszerveződése a termelés igényeihez igazodik (Orum-Chen 2003). Következtetése szerint ez magyarázza azt, hogy minden 20. századi gazdasági és politikai megrázkódtatás (válságok, háborúk) ellenére hogyan tudott fennmaradni a kapitalizmus (Aronowitz 2007).

A mindennapi élet az alap, amelyen a termelés és a társadalom újratermeli önmagát, mint rendszert – azaz a szerepe meghatározóbb, mint a termelési módnak. Központi szerepe van nála a „térteremtés, tértermelés”¹¹ és a városi fejlődés összekapcsolásának. Szerinte ugyanis a térbeliség a termelés társadalmi viszonyait tükrözi vissza. Tagadta azt a felfogást, amely a teret valamiféle objektív valóságként értelmezi; Ő vallotta először azt a mára már széles körben elfogadott nézetet, hogy a tér társadalmi konstrukció, amelyet az értékek, és a különféle jelentések, értelmezések határoznak meg. A tér társadalmi meghatározottsága pedig hat a mindennapi cselekvésekre, és arra, ahogy a világot látjuk, ezáltal a térnek ideológiai funkciója van.

A városi tér teremtése alapvető fontosságú a napjaink társadalmi újratermelésben, azaz a kapitalizmus működésében. Ebben az uralkodó osztály szerepe meghatározó, mivel a saját érdekei szerint irányítja a folyamatot, és kulcsfontosságú számára hatalma megőrzése. Ennek következtében a kapitalizmus folyamatosan újratermeli önmagát

¹¹ Angolul „production of space”. Bár Lefebvre francia születésű volt, és eredetileg anyanyelvén alkotott, a *The production of space* című munkájának angol kiadása (1991) volt az, amelyik különösen nagy hatást gyakorolt a nemzetközi elméletekre és kutatásokra.

– tehát Marx téved a kapitalizmus szükségszerű bukásával, és a kommunizmus győzelmével kapcsolatban (Lefebvre 1991, Aronowitz 2007).

Lefebvre azzal, hogy a „hely” (place) helyett a teret (space) állította elmélete középpontjába, nemcsak eltávolodott a helyközpontú Chicagói Iskola hagyományaitól, hanem egyben a filozófiai gondolkodással, a tér és az idő problematikájával is összekapcsolta a városkutatást (Orum-Chen 2003). Gondolkodása különösen azért lényeges a városkutatás számára, mert szakított azzal a passzív térszemlélettel, amely a teret egyszerű „tartályként” látja, ahol az események végbemennek, ám azokra nincs különösebb hatása.

Harvey, aki nagymértékben épített Lefebvre munkásságára, elvetette a társadalomtudományokban az 1960-as évektől megerősödő fenomenológiai megközelítések alkalmazását a településkutatásban, mert szerinte ezek csak idealizmushoz, vagy naiv empirikus elemzésekhez vezetnének – mint ahogy azt véleménye szerint a geográfia behaviorista forradalma és ahhoz kapcsolódóan a mentális térképezés módszere be is bizonyította. Szerinte a valóságból kell kiindulni, de nem a pozitívizmust használva (mivel szerinte az épp a lényegét, a kapitalista gazdaság sajátosságait hagyta ki elemzéseiből), hanem a materialista marxi elméletet, amely abból a célból akarja megérteni a világot, hogy meg is változtassa azt¹² (Peet 2006).

Harvey továbbfejlesztette Lefebvre gondolatait a tér teremtéséről: megfogalmazása szerint a modern urbanizmus esetében a teret folyamatosan újrakonstruálják a kapitalizmus továbbélésének, erősödésnek érdekében. Ugyanakkor a tér visszahat az őt formáló folyamatokra – ezt nevezi Soja (1989) a tér és a társadalom dialektikájának. E folyamatot az ipartelepítéssel, termeléssel kapcsolatos nagyvállalati és kormányzati döntések határozzák meg (Giddens 2003). Ehhez kapcsolható Harvey (1985) álláspontja, miszerint a piaci és a hozzátartozó hatalmi struktúra nem csak a társadalmat, hanem a teret is (át) strukturálja saját igényeinek megfelelően.

A neomarxista kutatók harmadik képviselője, Castells némiképp más gondolatmenetet képvisel, mint Lefebvre és Harvey. Munkásságában összekapcsolja az európai elméleti tradíciót az amerikai empirikus hagyománnyal, így talán hozzá köthető a kétféle városszociológia „összebékítése”. Castells szerint a modern társadalomban az elsődleges ellentét a tőke és a munkaerő között van, amelyhez képest másodlagos a fogyasztáshoz, rendelkezési joghoz kapcsolódó konfliktus (Orum-Chen 2003).

Korai munkáiban hangsúlyozza, hogy a település a kollektív fogyasztás szerves része, ami pedig az ipari kapitalizmus elválaszthatatlan eleme. A város fizikai képe a fogyasztáshoz kapcsolódva alakul ki, ezt a folyamatot pedig a különböző (piaci és nem piaci) döntéshozók irányítják. Ehhez a vártnál nagyobb súllyal kapcsolódnak az alulprivilegizált csoportok, akik életfeltételeik megváltoztatásáért küzdve különféle

¹² Mint ahogy azt a Német ideológiában Marx és Engels megfogalmazza: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; de a feladat az, hogy megváltoztassuk.” (Marx-Engels 1974: 11)

mozgalmakat hoznak létre (Lowe 1986, Giddens 2003). Első elemzéseiben idealizálja ezeket, egyértelműen pozitív szerepet tulajdonítva nekik (Lowe 1986). Később változtatott ezen a véleményén, és nem kapcsol értékítéletet ezekhez a társadalmi intézményekhez (Castells-Ince 2006).

Az amerikai városokban a 20. század végén megjelenő erősödő polarizáció, szegénység és kirekesztés Castells szerint előre jelezhetik a jövő útjait a világ más részein. Igaz, hogy az amerikai társadalom sajátos városformát alakított ki, illetve sajátos a társadalmának értékrendje, ám a globális összefonódások, és az uralkodó kapitalista minta egyértelműen kijelöli a fejlődési utat a világ Egyesült Államokon kívüli részei számára is. Az elmúlt évtizedek, miközben dinamikus termelékenység-növekedést hoztak az Egyesült Államokban, ez nem járt együtt az egész társadalom helyzetének javulásával. Megfogalmazásával élve egy kettős Amerika, illetve ehhez kapcsolódóan pedig egy kettős város (dual city) jött létre, amelyben a széthullás, a polarizáció tendenciái jellemzőek. Az 1980-as évektől megugrott a hajléktalanok száma az amerikai nagyvárosokban, és a szegénység és a nyomorgás kialakította azt a stigmát, amely tartós kirekesztést hoz létre. A személyiség és a személyes kapcsolatok egyaránt felmorzsolódnak – ezáltal az információs kapitalizmus a szegénység erősödő trendjén keresztül a kirekesztés erősödéséhez vezet¹³ (Castells 1989, 2007).

A neomarxista kutatókat gyakran éri kritika amiatt, hogy felfogásuk túlságosan determinisztikus, és a társadalomtudományt megosztó structure-agency vitában¹⁴ egyértelműen a struktúra mellett foglalnak állást, negligálva ezzel az egyének és csoportok szerepét a társadalom működésében. (Mint azt láthattuk, Castells már eltávolodott ettől az állásponttól azzal, hogy a városi társadalmi mozgalmak szerepét hangsúlyozza.) Az osztályfogalom használatát szintén többen kritizálják, mivel az ezredforduló társadalmainak elemzésére sokan nem tartják megfelelő keretnek az osztályalapú felosztást. Ugyanakkor a kulturális fordulatot¹⁵ követően megújuló neomarxista elemzések továbbra is az egyik legfontosabb részét jelentik napjaink városkutatásának.

A város mint növekedési gépezet

A Logan és Molotch nevéhez köthető a neomarxista irányzat sajátos továbbfejlesztése, amelyben vitatják azokat a megközelítéseket, amelyek strukturalista gondolatmenetet követve a makrostruktúrák meghatározó jellegét hangsúlyozzák a társadalmi valóság formálásában. A koncepció kidolgozói bizonyos értelemben összekapcsolják

13 Gondolatmenetében hasonló következtetésre jut, mint a francia társadalom változásait vizsgáló Castel, aki kutatásai alapján megalkotta a korábban bemutatott kiilleszkedés fogalmát (Castel 1993).

14 A vita lényege, hogy a makrostruktúrák, vagy pedig az egyéni, esetleg csoportos szereplők („agency-k”) a meghatározóak a társadalmi folyamatokban, illetve, hogy maguk az egyes szereplők milyen mértékben tudják befolyásolni a struktúrák alakulását.

15 A társadalomtudományokban az 1980-as években megkezdődött, és az 1990-es években kiteljesedő elméleti fordulat, amelynek hatására a társadalomföldrajzban az antropológiai kultúraértelmezés terjedt el, amely kultúra alatt a közös értelmezéseket érti, és kulcsfontosságúnak tartja ezek megértését. Mindezek következtében a társadalomföldrajz minden területén új témák és megközelítések jelentek meg, amelyek a kultúrához kapcsolódva vizsgálják a jelenségeket (Knox-Pinch 2006).

a neomarxista kritikát az ökológiai állásponttal, és elméletükbe beépítik a neomarxizmust ért bírálatokat is. Egyetértenek többek közt Castellsszel és Harveyval abban, hogy az országos és a nemzetközi gazdasági tényezők erőteljesen befolyásolják a városi életet, és a város a kapitalista tőkeakkumuláció színtere. Ám hangsúlyozzák, hogy a lokális szereplők szándékai ugyanilyen erősen szerepet játszanak abban, hogy miként fejlődik a város (Logan–Molotch 1999).

Szerintük ugyanis a piaci folyamatok mellett lényeges az is, hogy a különböző csoportok mire akarják használni az egyes területeket. A kérdés tehát nem csak az, hogy ki dönt, hanem az is, hogy milyen céllal? Ezek a szándékok természetesen gyakran egymással ellentétesek – azaz konfliktusok kialakulásához vezetnek. Ezek a konfliktusok pedig a városnegyedek strukturálódásának legfontosabb tényezői. Ilyen konfliktus például, amikor egy városrész az ott élők számára elsősorban otthon, míg a vállalkozók számára a termelés, a bevételsterzés színtere. A bevételsterzés logikája az intenzív területhasználatot diktálná, míg az élhető városrész létrehozása a közvetlen hasznot nem hajtó, beépítetlen, rekreációs terek fenntartását kívánná meg. Logan és Molotch hasonló következtetésre jut, mint Castells: az egyes negyedek lakói saját civil kezdeményezéseik révén küzdhetnek meg a „növekedési gépezettel”. Így helyi mozgalmak indulhatnak az övezeti építési korlátozások kiterjesztéséért, vagy a kedvezőbb bérleti díjak érdekében (Logan–Molotch 1999, Giddens 2003).

A város az elitek számára működik „növekedési gépezetként”: ők azok, akik a profitot felhalmozzák. A profitérdek összekovácsolhatja a különböző eliteket, nem számít, hogy más kérdésekben mennyire megosztottak, és növekedési koalíciókat (más néven rezsimeket) hoznak létre. Annak érdekében, hogy saját konszenzusukat közmegegyezéssé tegyék, mindent megtesznek, hogy az alternatív elképzeléseket visszaszorítsák, diszkreditálják. Így a vélemények pluralizmusa sokszor csak látszólagos: Az üzletemberek és a politikusok mellett a helyi média is fontos szereplője a növekedési gépezetnek. A média érdekelt a város növekedésében és terjeszkedésében, hiszen ezzel a vásárlói száma is nő, másrészt az egyes lapok, televízió és rádióadók többnyire az adott médiát finanszírozók érdekeit követik. Emellett kiegészítő szereppel a különféle oktatási és kulturális intézmények, szervezett sportesemények, a helyi vállalkozók és a szervezett munkásság is hozzájárul a növekedési gépezethez.

Bár a növekedéspártiak hangsúlyozzák (sőt gyakran eltúlozzák) tevékenységük előnyeit, Logan és Molotch eredményei azt mutatják, hogy a növekedés hatásai nem egyértelműen pozitívak: a munkaerőpiacon, a város költségvetésében, vagy a környezeti állapotban negatív következményekkel járhat a növekedés túlhangsúlyozása (Logan–Molotch 1999).

A növekedési gépezet elmélet egy olyan strukturalista álláspontot képvisel, amely eltávolodik a megalkotói szerint a neomarxistákra jellemző egyszerűsítéstől, azaz a

makrotényezők túlzott hangsúlyozásától, érzékeny a különböző érdekcsoportok szerepére. A hatalmi viszonyokat egy dinamikusabb kapcsolatként értelmezik, mint a neomarxisták – ezáltal megközelítésük azon késői konfliktuselméletekkel rokonítható, amelyek kísérletet tesznek az eltérő társadalomelméleti szemléletmódok (funkcionalizmus, konfliktuselméletek és szimbolikus interakcionizmus) ötvözésére.

Posztmodern urbanizmus

Az 1980-as évek végétől társadalomtudományokban végbemenő kulturális fordulat következtében a településszociológiában és településföldrajzban megerősödtek azok a nézetek, amelyek támadták a neomarxizmusra jellemző strukturalista szemléletmódot, hangsúlyozva, hogy annak kategóriái a modernista gondolkodás sajátosságait tükrözik. E fogalmak és felfogások azonban a posztmodern megközelítéseket képviselők szerint érvényüket veszítették. Ilyen értelemben a posztmodern a korábbi megközelítések kritikáját adja azáltal, hogy a jelentések kulturális rendszerét helyezi előtérbe (Smith 2000, Dear 2001).

A humánökológiához hasonlóan a posztmodern urbanizmus az Egyesült Államokban született, ugyanúgy egy város fejlődésére alapozva. Az irányzat képviselői szerint Los Angeles képviseli a városok jövőjét; míg mintegy 80 évvel korábban Chicago testesítette meg a modern ipari nagyvárost, manapság Los Angeles és a dél-kaliforniai urbanizmus fejezi ki a városodási tendenciákat (Dear–Flusty 1998). A posztmodern városföldrajz és városszociológia is erősen épít Lefebvre elméletére a tér termelésével kapcsolatban, amelyet továbbfejlesztve Soja (1989, 2001) azt vallja, hogy a térbeliség a posztmodern kultúra legfontosabb szervező elve, amely a rejtett hatalmi kapcsolatok és a globális kapitalizmus hatásainak kifejezője.

Az elmélet azonban nem csupán Los Angelesre és környékére koncentrál, hanem általában a napjaink nagyvárosaiban végbemenő folyamatokra is. A várost formáló folyamatok többek közt a globalizáció, decentralizáció, fragmentáció, a posztfordista ipari termelés, és az etnikai sokszínűség, amely az identitások sokféleségével párosul. Jellemző továbbá a kisajátított terek megjelenése, terjedése, és a digitális, tudásalapú iparágak terjedése (Soja 2000). A posztmodern város jellegzetessége a többek közt sokszínűsége, központ nélkülsége, ezzel kapcsolatban Soja úgy fogalmaz, hogy egy társadalmilag és fizikailag egyaránt erősen fragmentált város jön létre. Az általa exopolisnak nevezett jelenség azt eredményezi, hogy a város „kivonul a városból” az egyes tevékenységek decentralizálódásával.

Míg Chicagó az ipari termelés, a klasszikus kapitalista tőkeakkumuláció által létrehozott nagyváros volt, Los Angelest a rugalmas tőkeakkumuláció folyamatai formálják. Ennek eredményeképpen a dinamikus iparágak és a „kreatív gazdaság” által létrehozott high-tech agglomeráció jön létre. A Dear és Flusty (1998) által „keno kapi-

talizmusnak” nevezett folyamat eredményeképpen a város körüli edge cityk szerkezete és fő funkciója szinte véletlenszerűen változik.

A kritikák rámutatnak, hogy bár a Kaliforniai Iskola modelljének alapjául szolgáló Los Angeles sajátos története miatt valóban fragmentált szerkezetű, ám egyáltalán nem igaz, hogy központ nélküli lenne, sőt jelenleg erős újracentralizációs törekvések jellemzik, illetve az edge cityk is megvalósítanak egyfajta központosulást, azaz már maga a modellként szolgáló város sem felel meg a modellben leírtaknak. Más kritikusok (pl. Harvey 1989) úgy vélik, hogy a posztmodern kor valójában nem különbözik a korábbi időszakoktól, a változások csak a felszínt érintik, és továbbra is a tőke érdekei a meghatározóak.

Depriváció, szegénység, hátrányos helyzet

A depriváció fogalma

A társadalmi különbségek fogalmi kereteiként több fogalmat (depriváció, szegénység, hátrányos helyzet stb.) is használnak a társadalomtudományok, amelyek jelentése nem teljesen egyezik. A tanulmányban a szegénység fogalmának nehezen értelmezhetősége és többféle jelentéstartalma miatt használjuk a depriváció fogalmát. A szegénység ugyanis nehezen meghatározható, sokféle értelemben és többféle megközelítés alapján felfogható, illetve értelmezhető kifejezés. Általában a hagyományos értelemben vett hátrányos helyzet megnevezésére használják, mint például az alacsony jövedelem és a hozzá kapcsolódó hátrányok (Ferge et al. 1980, Andorka 2006).

Különbséget kell tennünk azonban a relatív és az abszolút-létminimum alatti-szegénység között. A szegénység létminimum-számításon alapuló meghatározása több szempontból is kétséges, különösen akkor, ha mérceként egy bizonyos jövedelemszintet használunk. A relatív szegénység meghatározása szintén összetett problémákat vet fel. Megint csak többnyire a jövedelmet használják mércéül, csakhogy ez nem fejezi ki az emberek tényleges igényeinek sokféleségét. A szegénység különféle meghatározásai más-más módszertant jelentenek, így eltérő adatokat kapunk a szegények számáról, arányáról a társadalomban. Emellett a megszerzett jövedelmeknek nem csak a mértéke befolyásolja az életminőséget, hanem az a mód is, ahogy azt az egyén megszerzi: mennyire emberhez méltóak például a munkakörülményei, az egészséget károsítja-e a munkája, stb. (Ferge 1991).

Maga a depriváció kifejezés nem csupán szinonimája a szegénységnek, bár gyakran ilyen értelemben használják. Tükörfordításban „valamitől való megfosztottságot” jelent, olyan helyzetet, amelyben az egyén vagy egy csoport nélkülöz valamit, ami a nagy többségnek rendelkezésére áll (Ferge et al. 1980, Andorka 2006). A tanulmány-

ban (és általában a társadalomtudományokban) a hátrányos helyzet szinonimájaként használjuk, a relatív lemaradás kifejezésére. Éppen ez a többszörös jelentéstartalom az, amely miatt mi központi fogalomként használjuk a deprivációt. Úgy véljük, hogy az anyagi források birtoklása alapján történő vizsgálat, bár számos esetben kiváló értelmezési keretet jelent, számunkra összességében túl szűk. A depriváció fogalma nem csak az anyagi javaktól való megfosztottságot jelentheti, hanem a döntéshozatalból, a hatalomból való kizártságot, a gyenge, vagy nem létező érdekérvényesítő képességet is. A megfosztottság kiterjedhet az élet minden területére, így a munkaerőpiaci helyzetre, illetve kilátásokra, életmódra, életesélyekre, életminőségre vagy a térhasználatra, napi térpályákra. Az anyagi javakra lefordítható depriváció értelmezhető abszolút értelemben (valamiféle küszöbértékhez viszonyítva), relatív módon (valamely középpértékhez vagy a társadalom többségéhez képest), illetve értelmezhető szubjektív kategóriaként (ez esetben a depriváltság érzése a meghatározó). (Ferge et al. 1980).

A relatív depriváció fogalmát, szembeállítva az abszolút vagy objektív deprivációval Runciman vezette be; szerinte a relatív depriváció mint szubjektív mutató, az egyén frusztrációját fejezi ki, amelyet a másokkal való összehasonlítás vált ki. Álláspontja szerint az emberek elsősorban nem az abszolút értelemben vett életkörülményeik miatt érzik magukat hátrányos helyzetben, hanem azért, mert valamilyen vonatkoztatási csoporthoz képest rosszabb helyzetben vannak¹⁶ (Runciman 1966).

Townsend az objektív és relatív megközelítés ötvözésével alkotta meg az objektív relatív depriváció fogalmát: ez alatt azt érti, ha valaki a társadalomban széles körben elfogadott, értékesnek tekintett, általános fogyasztási javakhoz nem jut hozzá vagy általános, értékesnek tekintett tevékenységekben nem vehet részt. Objektív a depriváció, mivel az egyén véleményétől, lemaradottság-érezésétől független, míg relatív abban az értelemben, hogy a társadalom nagy részéhez (többségéhez, az átlagosnak tekintett egyénekhez vagy családokhoz) hasonlítva bizonyulhat valaki depriváltnak (Ferge et al. 1980, Ferge 1991).

A depriváció és az anyagi nélkülözés, a szegénység természetesen szorosan összetartozó fogalmak: Townsend (1986) szerint lehetséges, hogy valaki lehet deprivált helyzetben úgy is, hogy a jövedelme nem számít alacsonynak, ugyanakkor azok, akik többszörösen depriváltak, vagy csak egy dimenzióban, de ott rendkívül súlyosan, azok szinte minden esetben alacsony jövedelemmel rendelkeznek.

Különböző, életminőséggel kapcsolatos kutatások rámutatnak a depriváció kapcsán a baráti és rokoni kapcsolatok fontosságára (Albert–Dávid 1998, Utasi 2002,

¹⁶ Bár több megközelítés úgy értelmezi ezt, hogy a vonatkoztatási csoport szükségszerűen egy külső csoport, amelynek az egyén nem tagja, Runciman megközelítése alapján a vonatkoztatási csoport lehet olyan is, amelynek az egyén tagja. A vonatkoztatási csoportok kapcsán Merton. (1980) felhívja a figyelmet arra, hogy az emberek nem minden esetben választják vonatkoztatási csoportnak a felettük levő csoportot: Példaként említi, hogy, akik súlyos veszteségeket szenvedtek, azok veszik észre leginkább azokat, akiket a legnagyobb csapás sújtott. Ehhez kapcsolódóan Hankiss és Manchin (1976) az elégedettség kialakításának viszonyítási keretként térbeli és időbeli dimenziót különböztet meg. A térbeli dimenzió az egyént közvetlenül körülvevő társadalmi tér. Az időbeli dimenzió az ember addigi életpályáját, valamint a jövőbeni terveit, elképzeléseit foglalja magában.

2006, Varga 2006). Egyes szerzők kiemelik a szeretetkapcsolatok jelentőségét: a gyerekkorban kapott szeretetet, a partnerkapcsolatokat, az azokkal való elégedettséget, emellett a baráti és családi kötelekekből szárazó biztonság és szeretet több elemzésben is fontos szereppel bír (Földvári 2006, Kovács 2006). Bár az alapszükségletek miatt a pénz valamennyire mindenkinek fontos, ugyanakkor nagy különbségek vannak az anyagi javak jelentőségének megítélésében (Fekete 2006). Mindez alátámasztja, hogy nem szabad csak az anyagi feltételek elemzésére korlátozni a hátrányos helyzet vizsgálatát.

A szegénység kialakulása

Az egyes társadalmi rétegződéssel foglalkozó elméletek más-más magyarázatot adnak a szegénység kialakulására.

A klasszikus közgazdaságtan szerint a szegénység oka az alacsonyabb jövedelemtermelő képesség, amelyet az öröklött képességek, és a szocializáció határoz meg. Ez a magyarázat azonban figyelmen kívül hagyja a társadalmi tényezőket, és elsősorban az egyén szerepét hangsúlyozza.

A szociológiában az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos funkcionalista magyarázatok közül a legismertebb talán Davis és Moore elmélete, mely szerint a modern társadalmi munkamegosztás mindenképp eltérő pozíciókat hoz létre, amelyek más-más képzettséget és képességet igényelnek. Mivel az egyes pozíciókat nem mindenki képes betölteni, a különböző feladatok ellátói eltérő javadalmazást kapnak. A pozíciók eltérő javadalmazása szükséges és méltányos – ezáltal pedig a társadalmi különbségek is azok, állítja Davis és Moore. A differenciált társadalmak szükségszerű velejárója a szegénység: azok válnak szegénnyé, akik a társadalomban felkínált pozíciók közül a kevésbé értékeseket, a kevésbé jutalmazottakat választják (Davis-Moore 1997). Emellett a szegénységnek önmagában is vannak pozitív funkciói: erkölcsi értékeket teremt és tart fenn a szegénység enyhítését célzó jótékonyág révén (Ferge et al. 1980, Gans 1992). Davis és Moore elméletét többen is vitatták, többek közt Tumin, aki rámutatott a források elérhetőségével, a lehetőségekkel kapcsolatos problémákra, amelyek miatt a különbségek nem magyarázhatóak csupán funkcionálisan. Tumin azt is vitatja, hogy az egyes pozíciók elérésért hozott „áldozatok” valóban áldozatok-e, hiszen nem egy esetben éppen privilégiumot jelent a tanulásra fordított idő, a szereppel járó presztízs miatt. A társadalomban az egyes csoportok negatív önértékelésének kialakítása révén éppen hogy destruktív szereppel bír a rétegzett rendszer, mivel az erőforrások mellett a késztetések, motivációk is egyenlőtlenül oszlanak meg a társadalomban (Tumin 1997). Huaco (1997) szerint már az „eltérő funkcionális fontosság” kifejezés sem helytálló, hiszen egy empirikusan értelmezhetetlen fogalomról van szó.

Az ún. szubkulturális iskola szerint a szegények sajátos életmóddal értékrendszerrel rendelkeznek, amely különbözik a társadalmi normáktól. E sajátosságok átörökítése meggátolja a fiatalabb generációkat, hogy megszerezzék a felemelkedéshez szükséges anyagi és kulturális javakat. Bár a szubkulturális megközelítés alapvetően több okra vezeti vissza a szegénység kialakulását, implicite mégis azt sugallja, hogy végső soron a sajátos szubkultúra révén a szegények tehetnek a sorsukról (Bokor 1982). A szegények erkölcstelen, deviáns magatartásukon következőben képtelenek a „normális” életvitelre. Annyi csupán a különbség a korábbi, szegényeket hibáztató megközelítésekhez képest, hogy a hiány helyett a másságot helyezi középpontba. Ezt azonban egyfajta „fordított etnocentrizmusként” értelmezhetjük, amely a be nem avatkozás ideológiáját táplálja (Ferge et al. 1980).

A depriváció osztályjellegű értelmezése, amely elsősorban a marxista-neomarxista szociológusokra jellemző, azt állítja, hogy a szegénység tipikusan a munkásosztályra jellemző jelenség, amely a kapitalizmus logikájából következik. Nem érinti ugyan a teljes munkásságot, ám annak tagjai a leginkább veszélyeztetettek, más társadalmi osztályok csak elvétve válnak depriválttá (Ferge et al 1980, Bokor 1982). A munkásosztály tagjai, akik nem rendelkeznek a termelőeszközökkel, nem képesek kitorni elnyomott, kizsákmányolt szerepükből – amit a termelőeszközök tulajdonosai is fenn akarnak tartani, hiszen számukra ez biztosítja a legnagyobb profit lehetőségét (Andorka 2006). A neomarxisták közül említést érdemel E. O. Wright, aki szerint a kapitalista társadalom a termelőeszközök tulajdonlása, a szervezeti tőke és a szakképzettségi tőke alapján differenciálódik. Elmélete többdimenziós volta reflektál az eredeti marxi elmélethez képest megváltozott társadalomszerkezetre (Giddens 2003).

Marx-szal szemben áll Weber értelmezése, amely szerint a társadalom tagoltságát, így a szegénnyé válást a termelőeszközökhöz való viszonyokon túl a hatalom és a megbecsültség is befolyásolja. A három, egymással nem szükségszerűen összefüggő dimenzió alapján kerülhet valaki a társadalmi hierarchia csúcsára vagy éppen aljára. Marx és Weber nyomán a többdimenziós megközelítések erősödtek meg, amelyek egy része (pl. Geiger) az osztályfogalom érvényességét is vitatja, mondván szerencsésebb rétegekről beszélni a 20. századi társadalom esetében. Mások (pl. Beck 1997) szerint az individualizálódó életutak következtében sem az osztály, sem a réteg nem alkalmas a társadalomszerkezet leírására (Andorka 2006).

Mindezek mellett erős hatást gyakoroltak a Bourdieu nyomán megerősödő tőkeelméletek, illetve Mills (1962) és Dahrendorf (1959) nyomán az ún. hatalomelméletek. Ez utóbbiakkal rokonítható Gyilasz és Szelényi új osztály elmélete is¹⁷. A hatalomelméletek szerint a társadalom csúcsán a hatalommal rendelkezők állnak, és a társadalmi konfliktus tétje sem a jövedelem vagy a termelőeszközök birtoklás, hanem a hatalom. Dahrendorf

17 Lásd pl. Konrád - Szelényi (1989): Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat Kiadó, Budapest

szerint nem csak a termelés, hanem a társadalom minden szegmense uralmi struktúrárt mutat; a társadalom alapviszonya ebben az értelmezésben a kényszer. Az ellentét abból adódik, hogy valaki a döntésekben részt tud-e venni (befolyásolni tudja-e azokat), vagy kimarad azokból, és így nem tudja az érdekeit érvényesíteni (Dahrendorf 1994).

Más magyarázatok a deprivációt életciklus-jelenségként értelmezik: az élet egyes fordulópontjain (pl. házasságkötés, nyugdíjba vonulás) megnő annak az esélye, hogy az egyén a szegények közé kerüljön. Egy másik megközelítés szerint a csonka családokat fenyegeti az elszegényedés, mivel csak egy keresővel rendelkeznek, ami gátolja a hátrányos helyzetből való kiemelkedést. E családok gyermekei ugyanis nem tudnak piacképes végzettséget szerezni, így felnőve magasabb jövedelemhez és társadalmi megbecsüléshez jutni.

Az elmúlt évtizedekben azok a magyarázatok kerültek előtérbe, amelyek a relatív depriváció fogalmát használják, és a társadalom szerepét hangsúlyozzák a hátrányos helyzet létrejöttében (Bokor 1982).

A továbbiakban a deprivációt széles értelemben vett hátrányos helyzetként értelmezzük, amelynek objektív és szubjektív megközelítéseit is felhasználtuk, így kétféle deprivációs indexet számolunk. A lemaradást minden esetben az átlagos értékhez viszonyítva értelmeztük.

A depriváció mérhetőségének kérdései

A városrészek közötti különbségek számszerűsítésére, mérésére több kísérlet történt, mivel a területi politika számára lényeges, hogy az alacsonyabb térségi szintek összehasonlíthatóak legyenek, és meghatározható legyen hátrányos helyzetük mértéke. A területi összehasonlítás szükségessége miatt több, gyakran használt egyenlőtlenségi mutató nem használható: így például a legfelső és legalsó jövedelmi decilisek összehasonlítása értelmezhetetlen a városrészekre.

Ugyanakkor a jövedelemeloszlás területi egyenlőtlenségére gyakran használják a Gini-együtthatót, amely egy szóródási típusú egyenlőtlenségi mutató; a népességi arány és a jövedelmi arány viszonyát méri. Értéke a jövedelmek teljes egyenlősége esetén nullával egyenlő, a teljes egyenlőtlenség (amikor minden jövedelem egy kézben összpontosul) esetén pedig egy az értéke (Németh 2005). Mivel azonban – mint azt korábban is hangsúlyoztuk – a depriváció többdimenziós fogalom, amely egyaránt tartalmaz egészségügyi, jóléti hátrányokat, és emellett jellemzi a társadalmi integráció hiánya, ezért a mutatók is jellegzetesen több tényező bevonásával készülnek. Az EU-ban 2001 óta az ún. laekeni indikátorokat használják a társadalmi kirekesztődés vizsgálatára, amelyek a következő négy dimenziót vizsgálják: jövedelmi szegénység, foglalkoztatottság, egészség és oktatás. Az egyes dimenziókban jellemzően regionális és nemek szerint bontásban történnek az elemzések. Az elemzést kisebb területi egységekre is lehetséges

végezni, de döntően össztársadalmi elemzések és nemzetközi összehasonlítások készítésére szokták használni (European Commission, 2006).

A kisebb területegységek, városrészek összehasonlítását teszi lehetővé a disszimilaritási index, amely két társadalmi csoport térbeli elkülönülését méri. (A mutató a területi egyenlőtlenségeket mérő Hoover-index speciális változata.) Ha a csoportok egyben homogének jövedelmi vagy életminőségbeli szempontból, akkor a mutató alkalmas ezek különbségeinek mérésére is. Értéke 0 és 100% között lehet; utóbbi esetben a két csoport egyáltalán nem keveredik egymással. Az index értéke azt mutatja meg, hogy a népesség hány %-ának kellene lakhelyet váltania a teljesen homogén térbeli eloszlás (0%-os disszimilaritási index) eléréshez. (Duncan-Duncan 1973, Németh 2005). A disszimilaritási indexből számítható a szegregációs index, amely egy társadalmi csoport térbeli elkülönülését mutatja meg a többi csoporthoz képest (Kovács 2002).

Szintén alkalmas a kisebb területegységek összehasonlítására a brit kormányzat által használt a deprivációs index¹⁸, illetve a többszörös deprivációs index¹⁹, amelyeket a területi tervezésben alkalmaznak. Ez utóbbi hét dimenziót tartalmaz: jövedelem, foglalkoztatottság, egészségügy és fogyatékoság, képzettség és iskolázottság, földrajzi elérhetőség, szociális környezet, lakáshelyzet, biztonság. Az egyes dimenziók további aldimenziókra is oszthatók, például a lakáshelyzet a „belső” (a lakás komfortfokozata) és „külső” lakáshelyzettel (lakókörnyezet) is mérhető. Minden dimenzió és aldimenzió több mutatót tartalmaz (The English Indices of Deprivation 2004, Nemes Nagy 2005, Agarwal–Brunt 2006). A dimenziók és a hozzájuk tartozó változók kiválasztása után valamilyen adattömörítési eljárást szoktak alkalmazni a deprivációs indexek megalkotásához – leggyakrabban faktor- illetve főkomponens-elemzést (Fahey 2005, Whelan-Layte-Maître 2005).

Deprivációs indexet egyébként már Townsend is használt az objektív-relatív depriváció vizsgálatára, amellyel sikeresen megoldotta a bonyolult fogalom operacionalizálását, és vizsgálatában igazolta is annak használhatóságát (Bokor 1982). Azonban sem ő, sem a hazai vizsgálatokban deprivációs indexeket készítőik nem területi összehasonlítás céljából készítettek összevont mutatókat, hanem a társadalom rétegződésének vizsgálatára. Így elemzési egységeik az egyének vagy családok voltak. A hazai kutatók az 1980-as években alkalmaztak deprivációs indexeket a rétegződés-modell vizsgálat során. Az elemzés előtt meghatározott dimenziókat tovább finomítva faktor-elemzés segítségével határozták meg az egyes összevont mutatókat az elemzésben felhasznált 95 változóból. Elemzésükben minden esetben relatív mutatókat használtak, mégpedig oly módon, hogy a minta megoszlása alapján meghatározták a társadalmilag kívánatosnak tekintett szintet, és akik e szint alatt helyezkedtek el a mintában, azokat depriváltaként kezelték. A társadalmi munkamegosztásban betöltött eltérő szerepek miatt

18 Deprivation Index – DI.

19 Index of Multiple Deprivation – IMD.

egyféle index nem volt elegendő a deprivaltság átfogó vizsgálatához, hiszen például ugyanaz az érdekérvényesítő képesség deprivaltságot és átlagos (netán privilegizált) helyzetet is tükrözhet attól függően, hogy aktív vagy nem aktív keresőről van szó. A mutató készítése során az egyes változókat kétértékűvé alakították: a társadalmilag „normálisnak”, átlagosnak tekintett érték minden esetben kettes értéket kapott. Ha a vizsgált jelenség esetében az eltérő helyzet előnyt jelentett hármast kapott, ha hátrányt, akkor egyest – azaz az egyes csoportokon belüli különbséget figyelmen kívül hagyták. (Bokor 1985)

Spéder (2002) Bradshaw és Halleröd módszere alapján, a townsendi koncepciót követve alakította az általa arányosított deprivációs indexnek nevezett mutatót. Az általa használt módszer sajátossága, hogy a lakossági vélemények alapján súlyozta az egyes mutatókat, ezzel érzékeltetve az életminőség összetevőinek eltérő jelentőségét. Ehhez kapcsolódóan alapfeltevésük volt, hogy azok, akik nem rendelkeznek azokkal a javakkal és erőforrásokkal, amelyeket a többség elengedhetetlennek tart a „tűrhető életkörülmények biztosításához, stigmatizálódnak, és a kirekesztődés felé sodródnak. Mivel vizsgálatuk egy nemzetközi kutatás keretében készült, az is kiderült, hogy országunként igen eltérőek az alapvetően fontosnak tekintett erőforrások, illetve hogy Magyarországon viszonylag kevés ilyen életkörülményt jelölt meg egybehangzóan a válaszadók nagy része. (De eltérések adódnak az egyes korosztályok vagy jövedelmi csoportok igény szintje között is). Az egyes életminőség-mutatók súlya attól függött az indexben, hogy a válaszadók mekkora hányada tartotta azt lényegesnek. Ebből következik, hogy ha valaki az alapvetően fontosnak tartott napi meleg ételt kénytelen nélkülözni, nagyobb mértékben nő rá vonatkozó deprivációs index, mintha bár szeretné, de nem rendelkezik mosogatógéppel. A vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottak, hogy hazánkban gyakorlatilag alig van olyan lakos, aki 0 deprivációs index értékkel rendelkezik – az index legkisebb értéke ugyanis 0 lehetett, ebben az esetben minden olyan körülmény, erőforrás a megkérdozett rendelkezésére állt, amelyre vonatkozó indikátor az összevont mutató részét képezte. Azt is kimutatták, hogy van ugyan kapcsolat a deprivaltság és a jövedelem között, de az a vártnál gyengébb, így az alacsony jövedelműek és a deprivaltak csoportja természetesen nem egyezik meg.

Mint az a fentebbiekből kitűnik, összetettsége miatt a bemutatott módszerek közül a deprivációs index tűnik a leginkább alkalmasnak a deprivaltság mérésére, mivel természetesen sok, akár kis területű egységek összehasonlítására is alkalmas, és sok változó vonható be a vizsgálatba. Az összevont mutatók jelentősége abban rejlik, hogy megmutatja a többszörösen hátrányos helyzetű területeket, amely a központi beavatkozás célterületei lehetnek. Bár a hazai kutatásokban még nem használták területi összehasonlításra (csak településtípus szerinti elemzéseket végeztek), a feldolgozott külföldi irodalom alapján egyértelműen használható az életminőség térbeli vizsgálatára is.

(Emellett a hátrányos helyzet és az egészségi állapot összefüggéseinek vizsgálatára is használhatóak az ilyen indexet (Pál-Tóth 2007).

A korábbi elemzések tapasztalatai alapján a mutatók kialakítása alapvetően három filozófia mentén történhet: a depriváció okaira koncentrálva olyan mutatókat bevonva, amelyek a hátrányos helyzetet létrehozó lehetséges okokat mérik; a következményekre koncentrálva a problémákat mérő mutatókat bevonva; illetve a két előző módszert összevonva, egy holisztikus megközelítés alapján (Fahey 2003).

Emellett lehetséges az objektív és szubjektív (relatív) depriváció mérése is – a kettő összevonása egy indexbe azonban a két fogalom eltérő jelentése miatt nem szerencsés. A kétféle depriváció egy mérésbe vonása azonban történhet olyan módon, hogy a kiválasztott objektív mutatókat bővítjük megfigyelések és interjúk tapasztalatai alapján. Az így kapott mutatólista elemeit strukturált interjúk segítségével egy Likert-skálán elhelyezve csak azokat tartjuk meg a vizsgálatban, amelyek a vizsgált sokaság tagjai szerint valóban lényegesek a depriváltság érzése szempontjából, és a mutatókat a relatív fontosságuk alapján súlyozzuk (Eroglu 2006).

A különböző elemzések tanulságai azt mutatják, hogy a deprivációs index számításánál több módszertani probléma is felmerülhet. A depriváció több formája nehezen értelmezhető egy összevont mutatóban. A különböző településtípusokon más-más mutatók alkalmasak a depriváció mérésére, ami megnehezíti az összehasonlítást közöttük. A mutatók csak a jelenlegi helyzetre értelmezhetőek, és nem szabad őket a potenciális deprivációs területek meghatározására használni. A méréshez kis területi egységekre vonatkozó részletes adatsorokra van szükség, így ehhez az igényhez alkalmazkodnia kell a statisztikai adatgyűjtés rendszerének is, saját adatgyűjtés esetén pedig területileg reprezentatív adatfelvételt kell végezni (Whelan-Layte-Maître 2005, Agarwal-Brunt 2006, Eroglu 2006).

A deprivációs index számításánál az is problémát jelent, hogy nehéz olyan változókat találni, amelyek megfelelően reprezentálják a depriváció többdimenziós jellegét, és ugyanolyan (lehetőleg magas, azaz intervallum vagy arány) mérési szinten vannak. Gyakori, hogy az intervallum jellegű adatok mellett olyan mutatóink is vannak, amelyek ordinális szintűek. A többváltozós statisztikák esetén ez módszertani problémát vet fel, pl. nincs értelme a kategória átlagát kiszámolni (vagy csak korlátozottan értelmezhető az átlagérték) (Babbie 2004, Freedman-Pisani-Purves 2005). Például a lakókörnyezet mérhető azzal, hogy beépítettségre milyen jellegű területről van szó. Az egyes kategóriák ugyan sorrendbe rendezhetők komfortfokozat, presztízs vagy lakásjelleg alapján, ám ordinális változóról lévén szó, az egyes kategóriák sorrendiségén túl nem rendelkezünk információval arról, hogy a kategóriák között mekkora a különbség. Emiatt, ha ordinális jellegű változót vonunk be az index készítésébe, azt úgy kell értelmeznünk, hogy a kategóriák közötti különbség egyforma.

A depriváció többféle értelmezéséből adódik egy másik módszertani probléma: hogyan mérhető a nélkülözés mértéke? Mihez, milyen értékhez viszonyítsunk a depriváltságnál, és hogyan számszerűsítsük ezeket? További probléma, hogy az egyes mutatók az összevonás során egyenértékűek – márpedig egyértelmű, hogy a valóságban eltérő mértékben határozzák meg mind az objektív, mind a szubjektív hátrányos helyzetet²⁰. Emiatt – mint azt Spéder vizsgálatában is láthattuk – gyakran súlyozzák a mutatókat – itt azonban újabb módszertani probléma merül fel: mekkora súlyokkal dolgozzunk a különböző változók esetében? (Whelan-Layte-Maître 2005, Eroglu 2006, Bossert-D’Ambrosio 2007) „Honnan vegyük” a súlyokat; szakértői becslésből, valamilyen fogyasztási statisztika felhasználásával, a vizsgált populáció tagjainak véleményére építve határozzuk meg az egyes mutatók jelentőségét?

Munkánkban egyaránt vizsgáljuk az objektív és szubjektív deprivációt; előbbit a népszámlálási adatok alapján, utóbbit pedig a Szeged 2007 kérdőíves felmérés alapján. Mindkét esetben deprivációs indexeket készítünk: az objektív depriváció esetén az egyes adatok standardizált értékeit használtuk fel az összehasonlításra, míg a szubjektív deprivációs index készítésekor a főkomponens elemzést végeztünk. Megfelelő információk hiányában az egyes változókat egyenlő súllyal kezeltük.

Szeged belső tagolódása a deprivációs indexek alapján

A felhasznált adatok és az alkalmazott módszerek

A vizsgálat elemzési egységei – korábbi hazai szociológiai elemzésektől eltérően – az egyes városrészek voltak, sem az egyének, sem a családok szintjén nem végeztünk elemzéseket, így a viszonyítási pontnak számító átlagértékek is az egyes városrészek átlagai. Az adatforrások okozta nehézségek következtében a 2001-es és 2007-es adatfelvétel elemzési egységei eltérőek.

A kutatás során először a 2001. évi népszámlálás Szegedre vonatkozó adatait használtuk fel a mutatók készítésére. Az adatok felvetettek néhány módszertani kérdést. Mivel ezek a legutolsó megbízható statisztikai adatok az egyes városrészekről (az egyes városrészek elhelyezkedését lásd: 2. ábra), nem használhattunk mást, ám a 2001-es állapot szükségszerűen eltér a jelenlegitől. Emellett a népszámlálási adatok nem teszik lehetővé a depriváció több dimenziójának mérését, mivel nem áll rendelkezésre minden szükséges adat. Ezt pótolhatná egy területileg reprezentatív felmérés, azonban ilyen csak 2007-ből áll a rendelkezésünkre – ezek elemzését tehát külön lépésben kellett elvégeznünk.

²⁰ A kettős megkülönböztetés alatt most azt értjük, hogy az objektív depriváció esetében valamilyen előre meghatározott standard értékhez viszonyítjuk az adatainkat, a szubjektív depriváció esetében pedig az egyének önértékelése a depriváltság alapja. Ugyanakkor álláspontunk szerint az objektívnek tartott standardok egyáltalán nem objektívek: meghatározásuk nagyon is szubjektív módon történik.

Ezek után az SZTE Szociológia Tanszékének 2007-es Szeged kutatásának adatait használtuk fel²¹. A kutatást 2000 óta évente végzik a város népességét nem, életkor és iskolai végzettség alapján reprezentáló mintán. A minta nagysága 2000-2005 között 1300 fő, míg 2007-ben 2548 fő – ez utóbbi esetben a minta választókerületenként (3. ábra, 1. táblázat) is reprezentatív, így lehetőséget nyújtott a területi elemzésre. A válaszmegtagadások miatt csökkenő elemszámú minta okozta problémák kiküszöbölésére az ún. illesztett pótcímek módszerét használják, azaz a kieső címek helyett hasonló demográfiai jellemzőkkel rendelkezőket kérdezik meg. A felhasznált adatokat 2007 tavaszán vették fel.

A népszámlálási adatok alapján az objektív deprivációt vizsgáltuk, azaz olyan mutatók felől közelítettünk, amely az életminőség vizsgálatában a mérhető, könnyen számszerűsíthető, és az egyén véleményétől független tényezőket reprezentálják. Az adatok feldolgozása során a következő mutatócsoportokat vontuk be az elemzésbe: gazdasági aktivitás, iskolázottság, lakáshelyzet, demográfiai helyzet.

Az elemzések területi alapegységét a népszámlálásban elkülönített városrészek (2. ábra) jelentették, ám azokat a városrészeket, ahol túl kicsi volt a népességszám, összevontuk, hogy ne torzítsák a végeredményt. Annak érdekében, hogy a felhasznált adatok könnyebben értelmezhetőek legyenek, azokat a változókat, amelyeknél a magasabb értékek jelentik a jobb helyzetet, fordított értékeket használtuk; a százalékos mutatóknál az adott változó értékét kivontuk 100-ból (ilyen volt pl. a felsőfokú végzettségűek aránya), ha pedig nem százalékos adatról volt szó, az adott mutató inverzét ($1/n$) használtuk (átlagos lakásméret). Azokat a területeket tekintettük deprivátnak, ahol:

- Magas a **munkanélküliek aránya** (felhasznált indikátor: munkanélküliségi ráta)
- Magas az **inaktívak aránya** (felhasznált indikátor: inaktív keresők aránya)
- Magas az **alacsony iskolai végzettségűek** aránya (felhasznált indikátor: legmagasabb iskolai végzettség 8 osztály, a 15 évnél idősebbek %-ában)
- Magas a **szakképzetlen dolgozók** aránya (felhasznált indikátor: a szakképzetlenek aránya az összes foglalkoztatottból)
- Alacsony a **felsőfokú végzettséggel** rendelkezők aránya (felhasznált indikátor: 100-felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya)
- Alacsony a **vezetők és értelmiségiek** aránya (felhasznált indikátor: 100-vezetők, értelmiségiek aránya az összes foglalkoztatottból)
- Magas a **kis területű lakások** aránya (felhasznált indikátorok: a 29 m²-nél kisebb alapterületű lakások aránya, a városrész lakásainak átlagterülete)

A kiválasztott indikátorok egy része a depriváció okaira, más része pedig a következményeire vonatkozik, így az egyes mutatók össze is függenek egymással. A posztindusztriális társadalomban felértékelődik a tudás szerepe, így az alacsony képzettségűek

²¹ Bár létezik frissebb felmérés is, ám a későbbi kérdőívek kevesebb olyan kérdést tartalmaztak, amely felhasználható lett volna deprivációs indexek készítésére.

nagy eséllyel alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek, körükben magasabb a munkanélküliség, és a társadalom alsóbb rétegeibe kerülnek. Az alacsony jövedelem következtében csak olyan lakásokhoz juthatnak, amelyek alacsonyabb komfortfokozatúak, kis alapterületűek. A munkaerőpiacról tartósan kiszorulóak adják a depriváltak talán legrosszabb helyzetben lévő csoportját.

Demográfiai mutatóként több esetben be szokták vonni az idősök arányát is, de úgy véltük, hogy Magyarországon ez a mutató nem egyértelmű jele a deprivációnak a roma népesség demográfiai sajátosságai miatt. Ugyancsak kérdéses lehet a lakások építési évének használata változóként, mivel egyes városrészekben a régi lakások a depriváltsághoz kapcsolódnak, máshol viszont a privilegizált helyzethez²² – így ezt a mutatót is kihagytuk az elemzésből. Úgy véljük, hogy az elemzésbe végül bekerült mutatók megfelelőek a depriváció vizsgálatára, mivel akik a végzettség és a munkaaktivitási státusz szempontjából a társadalmi hierarchia alján helyezkednek el, a szociológiai vizsgálatok alapján gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, a döntésekbe nem, vagy csak alig szólhatnak bele. Gyenge érdekérvényesítő képességük mellett általában fogyasztási szempontból is a periférián helyezkednek el, azaz lakásviszonyaik az átlagnál rosszabbak. Sajátos mutató a 29 m²-nél kisebb lakások aránya, amely különösen a kiskerti városrészek esetében magas.

Minden mutató esetében a szegedi városrészek átlaga alatti értékeket tekintettük a hátrányos helyzet jelének. A felhasznált változókat az összehasonlíthatóság miatt standardizáltuk, és a standardizált értékek alapján határoztuk meg a városi átlagnál kedvezőtlenebb helyzetben lévő városrészeket, amelyeket az adott dimenzióban depriváltak tekintettünk. Ezt követően kétféleképpen összegeztük a különböző dimenziókat: először kiszámoltuk a „*halmozott deprivációs indexet*”, amely városrészenként az átlagnál alacsonyabb értékű mutatók száma. Ezzel a halmozottan hátrányos helyzet kifejezés logikáját kívántuk alkalmazni a mutató elnevezésében. Ezt követően összeadtuk az egyes változók standardizált értékeit, amellyel egy általunk „*összevont deprivációs indexnek*” nevezett mutatót képeztünk, amely nem érzékeny a depriváció típusára; annak mértékét szemlélteti. Azaz egy-egy területen tapasztalt erősebb depriváltság következtében a városrész rosszabb helyre kerülhet a rangsorban.

A kérdőíves adatok feldolgozásánál a szubjektív depriváltság oldala felől közelítettük meg a kérdést, ezért olyan adatokat dolgoztunk fel, amelyek az életminőség különböző aspektusaira vonatkoztak. A következő kategóriákat vontuk be az elemzésbe:

- **Lakáshelyzet:** elégedettség a lakóhelyzettel; szubjektív lakáshelyzet; a lakás állaga.
- **Szociális helyzet – jómód szerinti önbesorolás:** társadalmi önbesorolás (társadalmi osztályok); önbesorolás a jómód, szegénységi létra alapján; önbesorolás a társadalmi létrán; megbecsültség érzés; elégedettség a jómóddal

22 Pl. a városok reprezentatív, történelmi városrészeiben.

– **Befolyás, kapcsolatháló:** befolyásos ismerősök száma; elégedettség a befolyásos ismerősök számával; szubjektív befolyás mértéke; elégedettség a szubjektív befolyás mértékével.

– **Politikai helyzet:** elégedettség az önkormányzati képviselővel; elégedettség a polgármesterrel.

– **Közbiztonság:** elégedettség a szegedi közbiztonsággal; elégedettség a saját lakó-környezet közbiztonságával.

A 2007-es kérdőíves adatok elemzése során a szubjektív depriváció vizsgálatára a módszertannál bemutatott mutatócsoportokból főkomponenseket képeztünk, amelyek minden esetben a teljes variancia legalább 50%-át magyarázzák. Csak azokat a változókat tartottuk meg a főkomponensek kialakítása során, amelyek legalább 0,5 kommunalitással rendelkeztek²³. A főkomponenseket külön lépésekben egyenként számoltuk ki, hogy az egyes dimenziók összekapcsolódása nem rontsa az előre meghatározott dimenziókat reprezentáló főkomponensek magyarázó erejét.

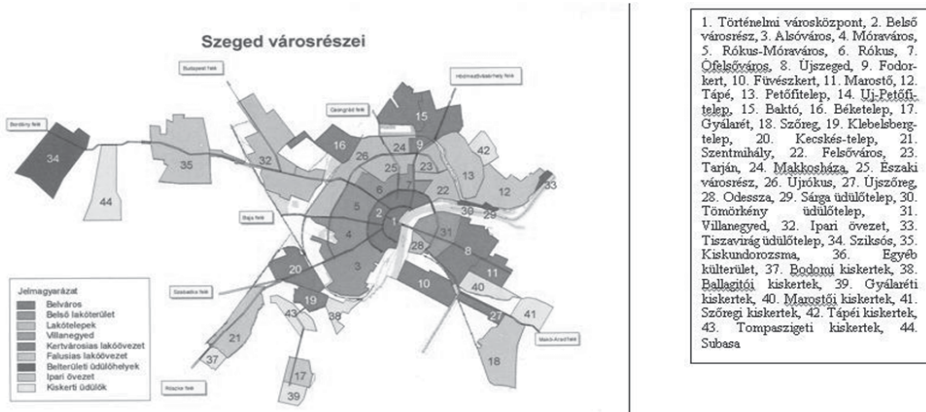
Az indikátorok kiválasztását egyrészt a korábbi vizsgálatok tapasztalatai indokolják, másrészt véleményünk szerint a politikai helyzet és a befolyás szerinti önbesorolás azt mutatja meg, hogy a hatalmi struktúrában hogyan helyezi el magát a megkérdezett, mennyire érzi úgy, hogy részt tud venni a döntésekben – azaz mennyire érzi magát depriváltnak a mindennapi élet e szegmensében. A társadalmi önbesorolás mutatócsoportja arra vonatkozik, hogy a megkérdezett hol helyezi el önmagát másokhoz képest a magyar társadalomban, és mennyire tartja elfogadhatónak a helyzetét. A másik két dimenzió (lakáshelyzet, közbiztonság) a megélt életminőség különböző aspektusait reprezentálja igen értékes javak szempontjából. A lakáshelyzet főkomponens vizsgálata arra is lehetőséget nyújt, hogy összehasonlítást tegyünk az objektív depriváció lakásállományra vonatkozó adataival.

Azért, hogy csak szubjektív elemei legyenek az indexnek, elkészítésekor a rendelkezésre álló adatok közül kihagytuk az egy főre jutó jövedelmet, azt külön elemeztük. Az egyes mutatócsoportokból főkomponenseket képeztünk; ha egy mutató túlzottan kis mértékben járult hozzá a főkomponenshez, kihagytuk az elemzésből. Viszonyítási pontként az egyes főkomponensek átlagát vettük alapul – aki az átlagnál rosszabb helyzetben volt, azt tekintettük az adott dimenzióban depriváltnak. A kérdőívek eredményeit az egyes választóközetekre (1. táblázat) értelmeztük.

Mint arra korábban utaltunk, az elemzés során problémát okozott, hogy a népszámlálási adatok és a kérdőíves felmérés adatai nem ugyanazokra a területi egységekre vonatkoznak, így összehasonlításuk csak korlátozottan lehetséges. A kérdőíves felmérésben vannak ugyan városrészekre vonatkozó adatok, ám mivel az adatfelvétel nem ezekre a területi egységekre nézve reprezentatív, így területi összehasonlításra nem alkalmas ez az információ. A KSH

²³ Emiatt több olyan változót is ki kellett hagynunk az elemzésből, amelyek szerepeltetése logikusnak tűnne. pl. a politikai irány-nyal való elégedettség, ezek ugyanis nem illeszkedtek a főkomponensekbe, és rontották azok magyarázó erejét.

sajnos nem tette ingyenesen elérhetővé a felhasználónál részletesebb, kisebb területi egységekre vonatkozó adatokat, amelyek aggregálása lehetővé tette volna a kérdőívben használt városrészekhez történő igazítást.



2. ábra

Szeged városrészei (Forrás: KSH 2003–A magyarárvárosok belső tagozódása)



3. ábra

Egyéni önkormányzati választókerületek elhelyezkedése Szegeden

(Forrás: www.szegedvaros.hu)

Választóköri- száma	Városrész neve	Választóköri- száma	Városrész neve
1.	Belváros, Felsőváros	14.	Alsóváros
2.	Felsőváros	15.	Délikert városrész
3.	Felsőváros, Terján	16.	Kiskundorozsma
4.	Tarján	17.	Kiskundorozsma
5.	Tarján	18.	Belváros
6.	Újszegeđ	19.	Északi városrész, Gedó, Fodor-kert
7.	Újszegeđ	20.	Makkosháza
8.	Újszegeđ	21.	Északi városrész
9.	Szőreg	22.	Új Rókus
10.	Belváros	23.	Rókus
11.	Belváros	24.	Baktó, Új-Petőfite- lep, Petőfitelep
12.	Béketelep, Móra- város	25.	Tápé
13.	Móráváros		

4. ábra

A szegeđi egyéni választóköri-területek, és a hozzájuk tartozó városrészek.

(forrás: www.szegeđportal.hu)

Az egyes változókat és változócsoportokat nem súlyoztuk egyik elemzés során sem. Elképzelhető lett volna, hogy a kérdıíves felmérés eredményeit súlyozzuk az egyes városrészek népességszámával, ám mivel erre vonatkozóan a legfrissebb megbízható adat 2001-bıl származik, úgy véljük, nem lett volna szerencsés a 6 évvel korábbi népességszámok alapján súlyozni a 2007-es adatokat. A kapott eredményeket diagramokon és tematikus térképeken ábrázoltuk, amelyeket a Microsoft Excel táblázatkezelı, az SPSS statisztikai és a MapInfo térinformatikai szoftverrel készítettünk el.

Az „objektív” depriváció Szegeđen a statisztikák alapján

A népszámlálási adatok elemzése során a különbözı üdülıtelepeket és külterületeket összevontuk, mert az alacsony népességszámukból adódó torzítás értelmezhetlenné tette volna az eredményt.

A népszámlálási adatok alapján egy városrész legfeljebb 8 dimenzióban lehetett deprivált, azaz a halmozott depriváció értéke 0 és 8 között változhatott. A városi átlag 3,87, azaz átlagosan majdnem 4 mutató alapján bizonyul depriváltnak egy-egy városrész.

Egyetlen városrész sem érte el a maximális értéket, a legdepriváltabbnak a 7-es értékkel rendelkező Új-Petőfitelep, amely a lakások átlagos alapterülete alapján, Tarján és Kiskundorozsma, amelyek a 29 négyzetméternél kisebb lakások aránya alapján vannak a városrészek átlagánál jobb helyzetben. Szintén igen rossz helyzetben lévőnek tekinthetők azok a városrészek, amelyek 6 szempontból bizonyultak depriváltak: Rókus-Móráváros, Petőfitelep, Újszőreg, a külterületek, illetve a kiskertek. (Ez utóbbiban egyébként magasan az átlag feletti a 29 négyzetméternél kisebb lakások aránya.) A másik végletet Marostó városrész és a Villanegyed képviseli, amelyek egyetlen mutató alapján sem bizonyultak depriváltak.

Újszeged és Alsóváros városrészek csak az inaktív keresők tekintetében van a városi átlag alatti helyzetben. (5. ábra)

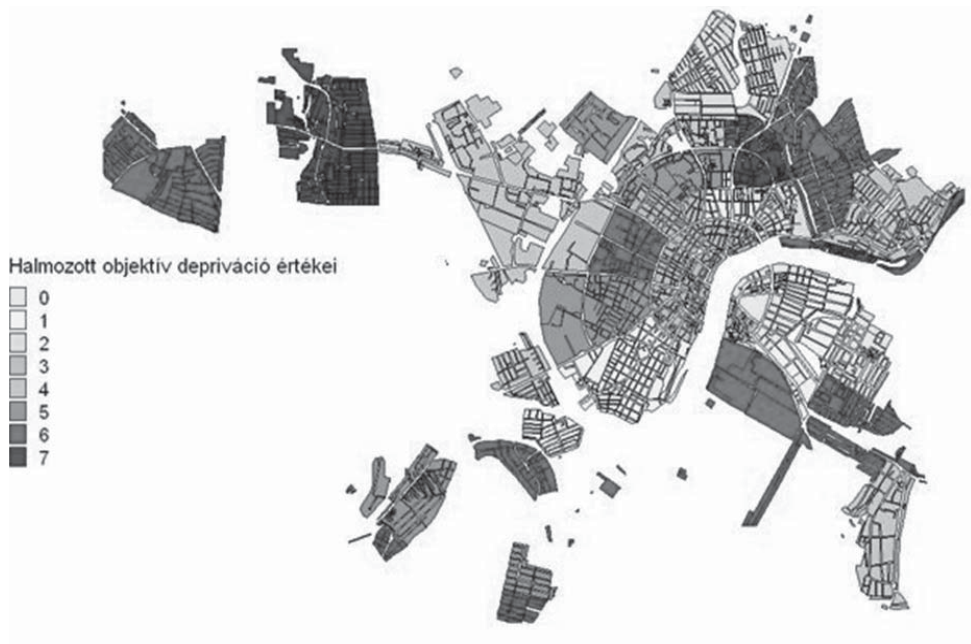
Az összevont depriváció értéke a külterületeken, illetve a kiskertekben a legmagasabb (3. táblázat). A külterületeken a szakképzetlenek magas, és a vezetők, értelmiségiek alacsony aránya miatt magas az index értéke, míg a kiskerteknél elsősorban a kis területű lakások magas aránya a meghatározó. A kiskerti városrészekben ugyanis eredetileg nem lakás céljára épített ingatlanokba költöznek ki az átlagnál rosszabb anyagi helyzetben lévők, akik mindössze ezeket (az eredetileg nyaralónak szánt) épületeket tudják megvásárolni.

Kiskundorozsma ugyan szinte minden mutató alapján deprivált, ugyanakkor egyikben sem kiemelkedő a lemaradása az átlagtól, ezért itt valamelyest alacsonyabb az index értéke. A legjobb helyzetben ugyanazok a városrészek vannak, amelyek a halmozott deprivációs listán is jó helyzetben voltak: Marostó, a Villanegyed, Ófelsőváros és Újszeged kiemelkedik a többi városrészhez képest. A Történelmi Városközpont az inaktívák magasabb aránya, és a lakások mérete miatt némiképp lemaradt a négy legjobb helyzetű városrész mögött. Sajátos az ipari övezet helyzete: ugyan 4 mutató alapján is depriváltak tekinthető, ugyanakkor az aktív keresők magas és a munkanélküliek alacsony aránya miatt az összevont deprivációs rangsorban a 7. legjobb. (5., 6. ábra, 3. táblázat)

A kétféle deprivációs index szerinti rangsorok első négy helyezettje (még sorrendileg is) megegyezik: azaz egyértelműen Marostó, Villanegyed, Ófelsőváros és Újszeged városrészek a legkedvezőbb helyzetűek. A két rangsor között egyébként is magas, 0,815 a rangkorreláció értéke.

A népszámlálás alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a rendszerváltás után megváltozó piaci preferenciák következtében a paneles városrészek kevésbé számítnak vonzónak, mint korábban, így e területeken gyakran koncentrálódnak azok, akik kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetben vannak, illetve a társadalom alulprivilegizált csoportjaihoz tartoznak. Különösen jelentős Tarján lemaradása, amely csak a legkisebb kategóriába tartozó lakások tekintetében van jobb helyzetben a városi átlagnál – ez

természetesen a lakótelepi épületek jellegéből adódik: a legkisebb lakások ezekben általában 30-35 m² alapterületűek. Minden más mutatóban azonban Tarján rossz helyzete tükröződik: az adatok alapján egyértelmű, hogy a városrészben koncentrálódik az alacsony képzettségű, munkaerőpiacon periférikus helyzetű népesség jelentős része. Némiképp hasonló Újrókus helyzete is, ám az ott élők képzettségi szintje valamivel magasabb, mint a tarjániaké, azaz itt nem olyan erős a periférikus csoportok koncentrációja. (3. táblázat)



5. ábra

*A halmazott objektív deprivációs index értékei városrészenként.
(Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számítás)*



6. ábra

*Az összevont objektív deprivációs index értéke városrészenként
(Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számlálás)*

A piaci viszonyok felértékelték a város belső városrészeit és azokat a területeket, ahol a ritkább beépítés következtében jobb életminőség érhető el. Ez utóbbiaknál is lényeges azonban a viszonylag jó elérhetőség és az, hogy ne legyenek túl távol a központtól. Az újszegedi városrészek így általában jó helyzetben vannak, a kivételt az alacsony lakosságszáma miatt a kiskertekhez besorolt Fűvészkert és a Marostói kiskertek, illetve Újszőreg jelenti. Ez utóbbi az adatok alapján az egyik leginkább lemaradó városrész, így éles a különbség a közeli Marostóval szemben, amely a legjobb helyzetű, és az elmúlt években több lakópark jellegű építkezés²⁴ is zajlott itt.

Hagyományosnak mondható Kiskundorozsma lemaradása, ahol már a korábbi évtizedekben is rosszabb szociális helyzetűek éltek. A városrész depriváltsága a városközpont és a periféria infrastrukturális különbségeire vezethető vissza, amely évtizedeken keresztül jellemző volt, és konfliktusforrást jelentett Szeged fejlődésében. E periférikus területek lemaradása megjelenik a külterületek és a kiskerti városrészek deprivációs indexeiben is, ami azt jelenti, hogy e városrészek koncentrálják a legrosszabb helyzetben lévő lakosságot.

²⁴ Az itteni fejlesztések többsége nem értelmezhető a „nyugati típusú” lakóparkok megfelelőjének, de térhasználatukat, és piaci pozicionálásukat illetően lakóparknak nevezhetők. Maguk a fejlesztők és a lakosság is lakóparkként emlegetik őket (Hegedűs 2007).

A szubjektív depriváció Szegeđen

A 2007-es kérdı̄ıves adatok elemzése során a szubjektív depriváció vizsgálatára a módszerannál bemutatott mutatócsoportokból fı̄komponenseket képeztünk. Ezek alapján depriválnak tekintettük azt a körzetet, ahol a fı̄komponens értéke 0 alatti²⁵, majd összeszá-
moltuk azt, hogy az adott városrész hány dimenzióban bizonyult depriválnak, ez alapján határoztuk meg a halmazott szubjektív depriváció értékét. Egy körzet ötféle szempontból lehetett deprivált, így a halmazott depriváció értéke 0 és 5 közötti értéket vehetett fel. Az eredményeket ezúttal is tematikus térképen ábrázoltuk. (7., 8. ábra)

Legrosszabb helyzetben azok a városrészek vannak, amelyek mind az öt dimenzióban átlag alatti értékkel rendelkeznek: Kiskundorozsma (16-os és 17-es választókörzet), míg egyetlen dimenzióban sem bizonyult depriválnak a Belváros-Felsı̄város (1-es választókörzet). A többi városrész mindegyike valamelyik dimenzióban deprivált a felmérés alapján. A négy dimenzióban deprivált körzetek: Tarján (4. és 5.), Újrókus (22.). (4. táblázat) Újrókus rossz pozíciója meglepı̄ lehet, hiszen ez az utolsó ütemben készült lakótelep, így Tarjánnál kb. 15-20 évvel fiatalabb lakások találhatóak itt, így feltételezhetı̄, hogy ezek kevésbé leromlottak. Azonban Újrókusban már jóval kevesebb forrás jutott a lakóépületeken kívüli beruházásokra, pl. parkosításra, játszóterek létrehozására. Emiatt az itteni közterületek kevésbé alkalmasak a rekreációra (Tóth-Keserı̄ 2001).

A három dimenzióban depriválnak bizonyuló városrészek az Északi városrész (19), és a Gyálarétet, Klebersbergtelepet magába foglaló Délkert városrész (15), amelyek (Délkert városrész kivételével, amelynek lakói vélhetı̄en a kertés házaspáros övezet miatt az átlagosnál elégedettebbek a lakáshelyzetükkel) csupán a politikai és a közbiztonság fı̄komponens esetében mutattak átlag feletti értéket, így elmondható, hogy e választókerületek is erı̄sen depriválnak tekinthetı̄k. (7. ábra)

Alsóváros (14. körzet) csak a politikai helyzet fı̄komponens tekintetében számít depriválnak. Ennek az oka vélhetı̄en az, hogy az itt élık nem teljes mértékben elégedettek a városrész fejlődésével, átalakulásával. Alsóvárosban ugyanis az elmúlt években az új építkezések következtében átalakulóban van a lakosság szerkezete és a városrész képe is: eltünı̄ben vannak például az itt jellemzı̄ napsugaras házak, helyettük több esetben modern épületek, társasházak épülnek. Némiképp hasonló az Alsóvárossal szomszédos belvárosi rész, a 11-es körzet helyzete is, amely az átmeneti zóna a Belváros és Alsóváros között, így a problémái is részben ugyanazok, mint Alsóvárosnak. (7. ábra)

A legdepriváltabbnak bizonyuló Kiskundorozsma és Tarján népszámlálási adatok alapján mért lemaradása megjelenik az ott élık önminısítésében is, azaz a rosszabb demográfiai-munkaerı̄piaci mutatók mellett egy erı̄s lemaradásérzés is jellemzi ezeket a területeket. Hosszabb távon tehát ez a két városrész a leginkább veszélyeztetett terület a szegregáció, kirekesztı̄dés – vagy Castel (1993) kifejezésével élve kiilleszkedés szempontjából.

25 fı̄komponensek standardizált értékek, így átlaguk a városra nézve 0, szórásuk pedig 1.

A lakótelepeken tapasztalt depriváltság érzés egybecseng a korábbi vizsgálatok (Egedy 2001, 2007) eredményeivel: így hasonlóan például a budapestiekhez, a szegedi panelekben élők az átlagosnál elégedetlenebbek a helyzetükkel, és erősebb körükben az elköltözési szándék. Ennek hátterében vélhetően a panelházak rossz presztízse és a lakókörnyezet rossz minősége áll: a sűrű beépítés, az épületek rossz állapota.

A kiskerti városrésznek számító Délkert lakosai annak ellenére elégedettek a lakáshelyzetükkel, hogy a népszámlálási adatok alapján az e körzet nagy részét adó zártkerti területeken az átlagosnál rosszabbak a lakásviszonyok. Mint arra korábban utaltunk, ez vélhetően a ritkább beépítés miatt van így. Ez úgy is értelmezhető, hogy a kiskertekbe költözők sajátos módon elégtik ki a globális minták által meghatározott fogyasztói igényt, amely felértékeli a kertesházat és a vidéki környezetet. Mivel az ideköltözők deprivált helyzetük miatt nem tudnának a privilegizált városrészekben (azaz elsősorban Újszegeden, vagy a városi körüli, szuburbanizáció által érintett településeken) lakáshoz jutni, azért az elérhető legolcsóbb megoldást választva olyan területen vásárolnak házat, amely eredetileg nem lakóövezet, emiatt az árak alacsonyak (Bajmócy 2000, 2004). Emellett – hasonlóan más alföldi városokhoz – e területeken gyakran második otthonként is használják az ingatlanokat (Csordás 1993 2007).

Kérdéses, hogy mi lesz e városrészek további sorsa. Előfordulhat, hogy az ideköltözők úttörő szereppel bírnak, akik „átminősítik” lakóövezetté a kiskerteket. Ez esetben hasonló folyamat mehet végbe, mint ami gyakran a dzsentrifkáció esetében is megfigyelhető: az „úttörők” megjelenése után megjelennek a jobb státuszú csoportok is a városrészben, kiszorítva onnan azokat, akik eredetileg ideköltöztek. Ez esetben a városrész felértékelődik – ez történt korábban Szegeden Baktóval. Előfordulhat azonban, hogy a terület tartósan deprivált marad, és a szegények egyre nagyobb mértékben koncentrálnak majd ezeken a területeken. A folyamatot vélhetően nagyban meghatározza majd az, hogy az önkormányzat és a piac hogyan kezeli a helyzetet. Így lényeges lesz a terület besorolása, a fejlesztések mennyisége – az elérhetőség javítása, a földutak burkolása, az egyéb infrastruktúra fejlesztése stb. Vélhetően e fejlesztések fogják a tér „társadalmi termelését” meghatározni, hiszen a privilegizált csoportok fogyasztási igényeit ezek nélkül egyetlen kiskerti városrész sem tudja kielégíteni.

A népszámlálási adatok elemzéséhez hasonlóan itt is elkészítettük az összevont deprivációs indexet. (4. táblázat) E mutató alapján a legkevésbé deprivált Újszeged (8-as választókörzet), a Belváros (11-es körzet) és Alsóváros (14-es körzet), míg a legdepriváltabbak Kiskundorozsma déli része (17-es körzet), Tarján (4-es körzet) és Új-Rókus (22-es körzet). Tehát e mutató alapján is kirajzolódik a panelek és a hagyományosan rossz helyzetű Kiskundorozsma lemaradása, és a reprezentatív, illetve az elérhető területek kedvező helyzete.

A deprivációs indexek kiszámítását követően feldolgoztuk az egy főre jutó jövedelem értékét, amely egyik főkomponensbe sem illeszkedett logikailag, hiszen objektív deprivációs mutatóról van szó, ugyanakkor fontosnak tartjuk a depriváció vizsgálá-

ta szempontjából²⁶. Emellett figyelembe kell vennünk, hogy az adataink csupán egy területileg reprezentatív mintára vonatkoznak, nem szükségszerűen egyeznek meg a városrészek valós jövedelmi helyzetével. Az extrém jövedelmi értékeket kiszűrtük az adatbázisból, hogy ne torzítsák el az átlagokat.

A felmérés adatai szerint jövedelem alapján a legjobb helyzetben a belvárosi (10. és 11.) körzetek állnak, de átlag feletti értékeket mutat az újszegedi 6. és 7. körzet is. Sajátos az egyik belvárosi körzet (11.) és Északi városrész (21.) helyzete, amelyek a városi átlag feletti egy főre jutó jövedelemértékkel rendelkeznek, ugyanakkor az értékeknek itt a legnagyobb szórása, azaz ezekben a városrészekben a legszélsőségesebb a jövedelem-megoszlás a minta alapján. A szórások alapján szélsőséges a jövedelem-eloszlás még Móravárosban, ugyanakkor az alacsony jövedelemmel rendelkező körzetek (pl. 16: Kiskundorozsma, 9: Szőreg, vagy 15: Délikert városrész) szórása viszonylag alacsony, azaz a jövedelem-eloszlás homogénebb.

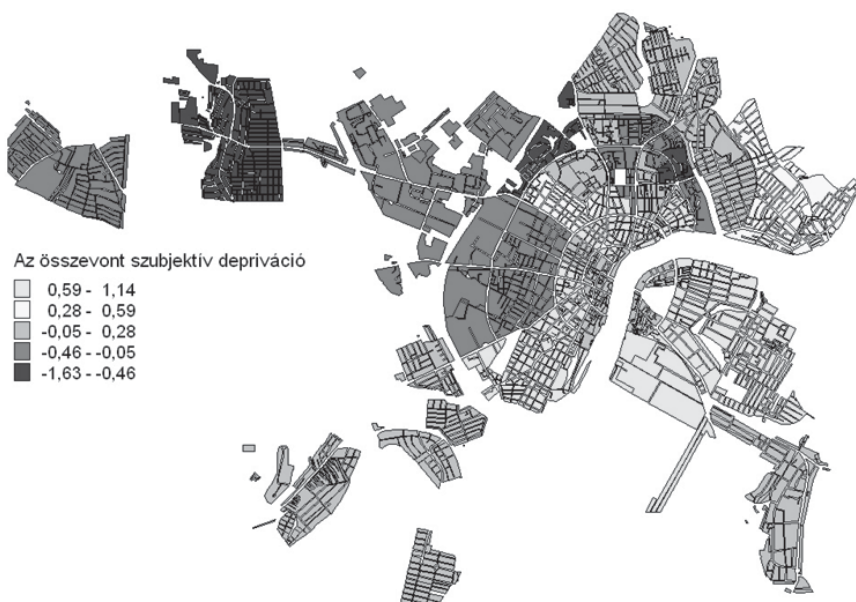


7. ábra

A halmazott szubjektív depriváció értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben. (N=2548)

(Forrás: Szeged, Studies 2007 alapján saját számítás)

²⁶ Az más területi beosztás, és a adatgyűjtések eltérő időpontja miatt nem volt lehetséges, hogy a jövedelmi adatokat a népszámlálási adatok elemzésekor használjuk fel.



8.ábra

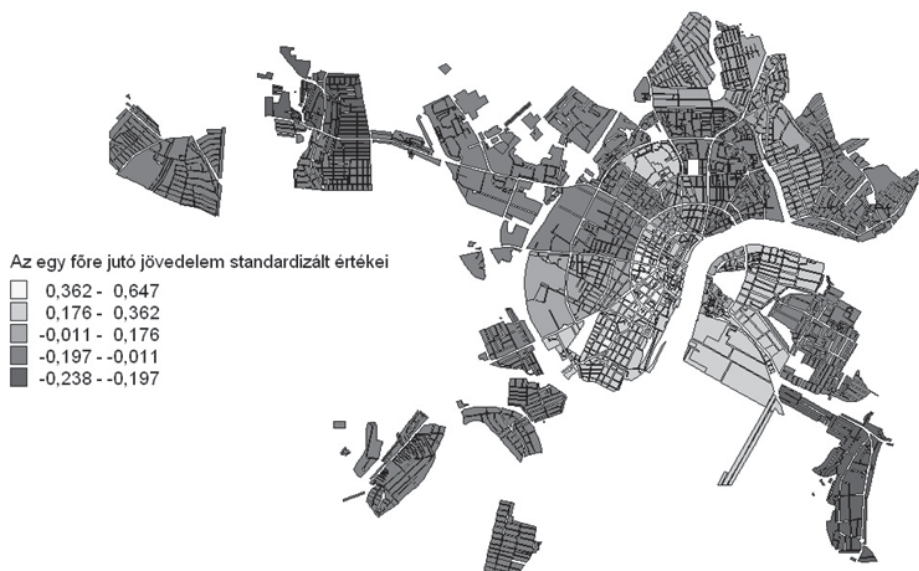
Az összevont deprivációs index értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben (N=2548)

(Forrás: Szeged Studies, 2007 alapján saját számítás)

Az eltérő elemzési egységek ellenére úgy véljük, hogy a jövedelmek és a deprivációs indexek korrelációja arra enged következtetni, hogy a szegedi minta alapján is igaz Townsend (1986) vagy Spéder (2002) megállapítása, miszerint a depriváltak és az alacsony jövedelműek csoportja átfedésben van egymással, de teljes egészében nem fedik egymást.

A jövedelmek alapján felállított sorrend közepes negatív irányú rangkorrelációt mutat az összevont és a halmozott deprivációval, míg a halmozott és összevont depriváció sorrendje erősen összefügg²⁷ – de nem teljesen egyezik a két rangsor. Mindhárom esetben szignifikáns a korreláció, azaz vélhetően nem mintavételi hiba okozza az adatok együttmozgását (2. táblázat).

²⁷ A halmozott és az összevont depriváció közötti negatív korreláció abból adódik, hogy míg első esetben a nagyobb értékek jelentik a erősebb deprivációt, addig az összevont deprivációnál az alacsonyabb értékek.



9. ábra

Az egy főre jutó jövedelem standardizált értékei városrészenként a kérdőíves felmérés alapján.

(N=2548)

(Forrás: Szeged Studies 2007 alapján saját számítás)

		Halmazott depriváció	Összevont depriváció	Jövedelem
Halmazott depriváció	korreláció	1	-0,841	-0,414
	szignifikancia		0,000	0,040
Összevont depriváció	korreláció	-0,841	1	0,485
	szignifikancia	0,000		0,014
Jövedelem	korreláció	-0,414	0,485	1
	szignifikancia	0,040	0,014	

1. táblázat

A deprivációs indexek és az egy főre jutó jövedelem értéke közötti korrelációk.

(Forrás: Szeged Studies 2007 alapján saját számítás)

A jövedelmek tekintetében rosszabb helyzetben van az 1-es körzet (Belváros, Felsőváros), és 18-as körzet (Belváros), mint a kétféle deprivációs index alapján, amelyek szerint a legjobb helyzetben lévő városrészekről van szó: ez a körzetek magasabb átlagéletkorára vezethető vissza, hiszen az itt élők között magasabb a nyugdíjasok aránya, akik az átlagnál alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek. (9. ábra)

A szubjektív depriváció esetén is látható az objektív depriváció esetén tapasztalt központ-periféria ellentét, amely elsősorban a belvárosi körzetek jobb és a kiskerti városrészek illetve Kiskundorozsma rosszabb helyzetében jelenik meg. Homogénebb ugyanakkor Újszeged megoszlása, mint azt a népszámlálási adatok alapján láthattuk, ami részben az eltérő területi beosztásra vezethető vissza: a kérdőíves felmérésnél a Fűvészkert és a Marostői kiskertek nem a rossz átlagokkal jellemezhető kiskerti városrészekhez tartozott, hanem más újszegedi városrészekhez.

Bár a kérdőíves felmérés természetesen nem alkalmas a jövedelmi viszonyok mélyreható vizsgálatára, azonban ahol homogének a vonatkozó adatok, ott az egyes városrészek egységesen alacsony adatai azt mutatják, hogy a magukat leginkább depriváltak érzők az átlagnál alacsonyabb jövedelemmel is rendelkeznek.

Az objektív és szubjektív mutatók eltérései

Ha összevetjük a szubjektív depriváció értékeit a népszámlálási adatok alapján számított objektív deprivációval, azt tapasztaljuk, hogy a belvárosi területek jobb értékeket mutatnak az előbbi mutató tekintetében. Az egyébként jó helyzetet mutató újszegedi területek hasonlóképpen differenciálódnak mindkét típusú mutató alapján: a kertes házas, illetve ritkább beépítésű részek (Marostó, Villanegyed) jobb értékeket mutatnak, mint a panelesek (Odessa), ugyanakkor ez utóbbi is a városi átlag feletti értéket mutat. Kiskundorozsma és Tarján minden módszer és szempont szerint a város legdepriváltabb részei közé tartoznak. Szintén hátrányos helyzetűnek bizonyul az Északi városrész. Külterületi, illetve kiskerti adatok csak a statisztikákból állnak külön rendelkezésünkre, amelyek ezek szélsőséges depriváltságát mutatják. A 15. körzet, Délkert városrész némiképp értelmezhető ezek megfelelőjének, amelyben a halmozott szubjektív depriváció értéke 3, az összevont index pedig valamivel az átlag alatti, mivel a lakáshelyzet és a közbiztonság megítélése némiképp „felhúzza” az értéket.

Az objektív mutatók alapján rossz helyzetű Móraváros ugyanakkor a szubjektív depriváció alapján átlagos helyzetűnek bizonyult. A 14-es körzetet lefedő Alsóváros csupán a politikai főkomponens alapján deprivált, azaz a szubjektív index alapján jó helyzetű városrésztől van szó, amelyet alátámasztanak a népszámlálási eredmények is: csupán az inaktív keresők aránya magasabb a városrészek átlagánál.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a legkedvezıbb helyzetben piaci viszonyok által felértékelt központi, jól megközelíthetı, illetve a ritkább beépítésı, kellemes lakókönyezetet nyújtó városrészek vannak. Ez utóbbiak elérhetısége szintén viszonylag jó – legalábbis a többi lazább beépítésı területekhez (pl. Gyálarét, Kiskundorozsma) hasonlítva. Minden esetben kimutatható a paneles negyedek relatív lemaradása a szomszédos területekhez képest, és több esetben a város egészéhez képest is. A város szerkezetét formáló globális hatások különbözı formában jelennek meg és befolyásolják a depriváltág mértékét: a felértékelıdı újszegedi területeket ezek teljesen elkerülik, ezzel hozzájárulva azok értéknövekedéséhez azzal, hogy a nyugodt lakókönyezetet nem zavarják meg az új hatások. Ez igaz pl. Odessza városrészeire is, amely némiképp jobb helyzetben van, mint a többi paneles lakóöv.

Az adatgyűjtés és index összeállítása kapcsán felmerült problémák felhívják a figyelmet arra, hogy az adatgyűjtés során új típusú és mikroszinten gyűjtött adatokra is szükség lehet a következıkben. Ezt a legújabb elméleti eredmények is alátámasztják, amelyek a városok fragmentálódó szerkezetére hívják fel a figyelmet. Ez a jelenség Szegeden is megfigyelhetı: egyes városrészek gyakran nem alkotnak egységes zónát vagy övezetet, és kis térbeli távolság akár nagy társadalmi távolsággal is együtt járhat. Erre példát jelent Újszeged, ahol a lakóparkok közvetlen közelében a leginkább depriváltak élnek. Ugyancsak a fragmentálódást erısíti a fejlesztési, városfelújítási politika, amely akár egy-egy tömböt vagy épületet is felértékelhet a környezetéhez képest.

Az eredményeket a korábbiakban felvázolt elméletek alapján értelmezve arra a következtetésre jutunk, hogy a Szegeden nem (illetve legfeljebb kis mértékben) érvényesül a humánökológia övezetrendszere, sem a késıbbi modellek (szektormodell, többszögű városmodell) leírta térszerkezet. A fentiekben említett fragmentálódás tendenciája mellett megfigyelhetı egyes területek fel- illetve leértékelıdése a korábbi vizsgálatokhoz képest: így jellemzı a paneles városrészek romló helyzete, a kiskert, illetve a lazább beépítésı területek felértékelıdése. Kérdés, hogy a késıbbiekben az állami és önkormányzati beavatkozás (panelprogram, komplex városrész-felújítás, közművek kiépítése stb.) hogyan befolyásolja majd az egyes városrészek további fejlődését.

A Szelényi (1990b) által meghatározott városi övezetek mára jelentısen átalakultak, korábbi egységességük mára a múlté, és korábban igen vonzóknak számító paneles városrészek mára a legdepriváltabb lakosságnak adnak otthont. A lakótelepek differenciálódásában a közterületek állapota, a rekreációs lehetıségek mellett a fekvés is szerepet játszott: a vonzóbbnak számító újszegedi városrészek közelében található Odessza megítélése, és az ott lakók átlagos társadalmi státusza magasabb a többi lakótelepénél.

Összegzés

E tanulmányban során áttekintettük a városszociológia legfontosabb magyarázatait a települések belső differenciálódásával kapcsolatban, és megkíséreltük összevont mutatók segítségével mérhetővé tenni a deprivációt. A halmozott és összevont deprivációs indexek városon belüli különbségei jól mutatják az objektív, illetve szubjektív depriváció térbeliségét, és a kétféle depriváció területi szerkezete közötti hasonlóságokat és különbségeket. Ennek során a hazai szociológiai kutatásokban elsősorban a rétegződésvizsgálatokban használt indexeket sikerült a városrészek összehasonlításának során is alkalmaznunk.

Az elméletek áttekintése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a városszociológiai magyarázatok az elmúlt évtizedekben eltávolodtak a humánökológiától és az általa inspirált megközelítésektől. Egyre erőteljesebbek lettek azok a felfogások, amelyek neomarxizmusból kiindulva, ám az egyéni, illetve a különböző csoportokra, és a változó értelmezésekre helyezik a hangsúlyt. Az egyének véleményének fontossága megjelenik a depriváció fogalmának értelmezésekor is: az egyes esetekben úgy nyilvánul meg, hogy a depriváltság tényezőit is az érintettek vagy szakértők megkérdezése alapján választják ki, illetve súlyozzák.

Elemzésünkben bemutattuk az objektív és szubjektív városi depriváció vizsgálati lehetőségeit, és azt, hogy milyen eredményeket hoznak ezek a módszerek Szegeden. A különböző adatforrásokból adódó elemzési problémák ellenére úgy véljük, hogy bebizonyosodott az, hogy a város szerkezete nagyjából hasonló az objektív és szubjektív mutatók alapján, azaz a Belváros és Újszeged (és részben Alsóváros) van a legjobb helyzetben. Ám néhány nem elhanyagolható különbség kimutatható: ilyen például a Belváros pozitívabb megítélése az ott élők válaszaiban, illetve az, hogy a kérdőíves adatok alapján a Belváros differenciáltabb, mint azt a népszámlálási adatok mutatják. Az adatok igazolják azt a feltételezést, amely szerint a városban különböző mértékben deprivált területek jöttek létre.

A későbbiekben a halmozott és összevont deprivációs index felhasználható lehet kisebb területegységek összehasonlításában, a halmozottan hátrányos helyzetű városrészek meghatározásában, így eszköze lehet egy életminőség javítását célzó területfejlesztésnek. Ugyanakkor az indexek viszonylag kis szórása arra utal, hogy érdemes a hátrányos helyzet vizsgálatában alacsonyabb területi szinteket is vizsgálnunk – ebben az esetben azonban szükséges lehet kvalitatív módszerek bevonására is.

Végezetül érdemes kiemelni, hogy mivel értelmezhető eredményeket kaptunk Szeged esetében, a deprivációs indexek alkalmazhatóak lehetnek más városokra, illetve több település összevetésére is. Ez lehetőséget nyújtana arra, hogy képet kapjunk arról, hogy egyes településeinkben milyen mértékűt ér el a térbeli-társadalmi elkülönülés, és milyen életminőségbeli különbség figyelhető meg az ország nagyvárosai között.

A deprivációs indexek alkalmasak lehetnek időbeli összehasonlítások elvégzésére is, amennyiben megfelelő mennyiségű és minőségű adatok állnak rendelkezésünkre, így közvetlenül mérhetővé válnának a városfejlesztési politikák hatásai.

	Z(A 29 négyzet- méternél kisebb lakások)	Z (Inaktív kecsők)	Z(Legmagasabb végzettség 8 általános)	Z(100-felsőfokú végzettségűek aránya)	Z(100-vezetők érettségiek aránya)	Z (Munkanel- küliek)	Z (szakképzetlen munkások)	Z (Az átlagos la- kásméter inverze (1/m))	Összevont deprivációs index	Halmazot depriváció
Történelmi városkp.	-0,91	-1,1	0,63	1,59	1,66	1,1	0,73	-0,38	3,31	3
Belső városrészt.	-0,34	-0,62	0,86	0,18	1,33	-0,36	0,58	-0,59	1,02	3
Alsóváros	0,09	-0,34	0,31	0,68	0,87	0,43	0,53	0,28	2,85	1
Mórváros	-0,49	-0,71	-0,32	0,04	0,18	-0,24	0,28	-0,13	-1,41	5
Rókus-Mórváros	-1,35	0,16	-0,36	-0,14	-0,01	0,57	-0,45	-0,57	-2,14	6
Rókus	-0,27	-0,1	0,5	0,81	0,96	0,2	0,52	-0,11	2,51	3
Ólajsváros	-0,05	0,4	1,17	1,6	1,44	0,76	1,22	0,32	6,86	1
Újsegéd	0,34	-0,14	0,82	1,16	1,22	0,26	1,04	1,47	6,17	1
Marostó	0,62	1,94	1,94	2,62	1,9	0,96	1,26	1,04	12,28	0
Tápié	0,55	-0,69	-0,81	-0,87	-0,77	0,49	0,14	1,04	0,94	4
Perőtftelep	0,11	-1,14	-0,63	-0,77	0,4	-0,48	0	0,72	-2,59	6
Új-Perőtftelep	-0,02	-0,54	-0,56	-0,74	-0,45	-0,29	-0,28	0,76	-2,12	7
Baktó	0,23	0,57	0,12	-0,02	0,12	-1,57	0,59	1,24	1,29	2
Békertelep	0,36	0,05	-0,93	-1,03	-0,99	-1,11	-0,39	0,68	-3,35	5
Gyálarét	0,42	-0,1	-1,22	-0,92	-1,22	1,52	-0,39	0,51	-1,41	5
Szörög	0,44	-0,5	-0,55	-0,6	-0,68	0,35	0,05	1,07	-0,43	4
Klebepergtelep	0,5	0,14	0,25	0,04	0,3	-0,37	0,6	1,18	2,63	1
Kecskésrelep	0,52	-0,92	-1,07	-0,86	-0,25	1,11	0,48	0,62	-1,37	4
Szenmihály	0,26	-0,38	-1,26	-1,25	-1,07	0,63	-0,13	0,75	-2,44	5
Felsőváros	0,33	1,02	0,7	0,28	0,01	-0,34	0,29	-1,32	0,97	2
Tarján	0,61	-0,31	-0,06	-0,13	-0,16	-0,38	-0,06	-1,61	-2,12	7
Makosháza	0,62	1,66	0,78	-0,07	-0,06	-1,36	0,37	-1,39	0,54	4
Északi városrészt.	0,62	1,02	0,32	-0,13	-0,47	-0,63	-0,11	-1,4	-0,79	5
Újváros	0,61	1,71	0,51	-0,23	-0,54	-1,01	0,09	-1,36	-0,22	4
Újszörög	0,62	-0,54	-0,58	-0,88	-0,86	-0,35	-0,31	0,82	-2,08	6
Odessa	-0,65	-1,16	0,6	0,28	0,45	0,33	0,45	-2,16	-1,86	3
Villanegyed	0,42	0,13	1,22	2,08	1,86	0,83	1,03	0,52	8,09	0
Iparvezet	-0,14	2,58	1,52	0,11	-0,23	2,76	-2,55	-0,88	3,17	4
Kiskudoczma	0,51	-0,77	-1,1	-1,1	-1,1	-0,38	-0,39	-1,14	-5,47	7
Egyéb külterület	0,16	0,66	-2,91	-1,57	-2,06	-1,97	-3,3	0,02	-12,28	6
Kiskertek összesen	-4,7	0,37	0,11	-0,14	-0,99	-1,41	-1,9	-0,02	-8,68	6
Átlag										3,870968

2. táblázat

A kiválasztott mutatók standardizált értékei, és az összevont és halmazot objektív depriváció értékei városrészenként. (Forrás: KSH alapján saját számítás.)

VK száma	lakáshelyzet főkomponens	társadalmi helyzet főkomponens	politikai helyzet főkomponens	kapcsolatok főkomponens	közbiztonság főkomponens	A halmozott depriváció értéke	Összevont deprivációs index
1	0,1425	0,1498	0,0450	0,0209	0,2395	0	0,5976
2	-0,2821	-0,1622	0,0491	-0,0725	0,0899	3	-0,3777
3	-0,0083	-0,1273	0,1264	-0,0842	0,0631	3	-0,0303
4	-0,4378	-0,3918	0,0193	-0,4589	-0,1230	4	-1,3921
5	-0,2135	-0,1919	0,1948	-0,0931	-0,1504	4	-0,4542
6	0,1073	0,0689	-0,1743	0,1279	-0,0347	2	0,0951
7	0,2991	0,2073	-0,1107	0,1751	0,0899	1	0,6607
8	0,4573	0,4991	-0,0161	0,1935	0,0028	1	1,1366
9	-0,0242	0,0654	-0,1400	0,2137	-0,1385	3	-0,0236
10	0,1205	0,1472	0,0079	0,0911	-0,2315	1	0,1351
11	0,2709	0,4459	-0,1367	0,3710	-0,0087	2	0,9424
12	-0,2384	0,0506	-0,1499	0,0362	0,0666	2	-0,2349
13	0,0489	0,0402	-0,1837	0,0021	-0,0368	2	-0,1293
14	0,3625	0,3659	-0,0595	0,1694	0,2842	1	1,1225
15	0,0691	-0,0729	-0,1627	-0,0032	0,1662	3	-0,0035
16	0,1126	-0,1363	-0,1366	-0,1776	-0,2745	5	-0,8376
17	0,3681	-0,4410	-0,1663	-0,2862	-0,3667	5	-1,6283
18	0,4331	0,1351	0,1774	0,2225	0,0226	0	0,6008
19	-0,0992	-0,1874	0,2022	-0,1462	0,0692	3	-0,1614
20	-0,1632	-0,0436	0,1179	-0,0330	0,0755	3	-0,0464
21	0,0813	-0,1207	0,1653	-0,0796	-0,0365	3	0,0099
22	-0,3891	-0,2479	0,0312	-0,1055	-0,2191	4	-0,9304
23	0,1307	0,0141	0,1977	-0,0672	0,0809	1	0,3562
24	0,1009	-0,0415	0,0192	-0,0262	0,0288	2	0,0822
25	0,0538	-0,0429	0,0308	-0,0212	0,2676	2	0,2881

3. táblázat

A főkomponensek átlagai választókörzetenként, és a halmozott és összevont szubjektív depriváció értéke.

(N=2548)

(Szeged Studies 2007 alapján saját számítás)

Felhasznált irodalom

- AGARWAL, S.–BRUNT, P. (2006): *Social exclusion and English seaside resorts*. Tourism Management 27. 654-670. o.
- ALBERT F.–DÁVID B. (1998): *A barátokról*. In: Kolosi T. et al. szerk. Társadalmi Riport 1998. TÁRKI, Budapest. 257-278. o.
- ANDORKA R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ARONOWITZ, S. (2007): *The ignored philosopher and social theorist*. The work of Henri Lefebvre. Situations, Vol. 2, no. 1. 133–155. o.
- BABBIE, E. (2004): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- BAJMÓCY P. (2000): *Szuburbanizáció a Szeged környéki tanyás településeken*.–In: Kovács T. (szerk.): Integrált vidékfejlesztés V. Falukonferencia MTA RKK Pécs. 469-474. o.
- BAJMÓCY P. (2004): *A lakóhelyi szuburbanizáció terének lehatárolása a vidéki Magyarországon*.–In: Abonyiné Palotás J.-Komarek L. (szerk.): 40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 61-69. o.
- BECK U. (1999): *Túl renden és osztályon?* In.: Angelusz Róbert szerk.: A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468. o.
- BECSEI J. (2004): *Népességföldrajz*. Ypsilon Kiadó, Békéscsaba.
- BOKOR Á. (1982): *Szegénység és depriváció*. In: Kolosi T. sorozatszerkesztő: Rétegződés-modell vizsgálat I. MSZMP KB. Társadalomtudományi Intézete, Budapest. 211-248. o.
- BOKOR Á. (1985): *Depriváció és szegénység*. In: Rétegződés-modell vizsgálat VI. MSZMP KB. Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- BOSSERT, W.–D'AMBROSIO, C. (2007): *Dynamic measures of individual deprivation*. Social Choice Welfare 28. 77-88. o.
- BÓDI F.–BŐHM A. (2000): *A sikeres és sikertelen településekről*. In: Bódi F.-Bőhm A.: Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest. 7-32. o.
- BŐHM A. (2002): *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. Agroinform Kiadóház. Budapest.
- BURGESS, E.W. (1973): *A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához*. In: Szelényi I. szerk.: Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 147-160. o.
- CASTEL, R. (1993): *A nélkülözéstől a kirekesztettségig – a kiilleszkedés pokoljárása*. Esély 3. 3-23. o.
- CASTELLS, M. (1989): *The informational city: information technology economic restructuring and the urban-regional process*. Blackwell Publishers, Oxford.

- CASTELLS, M. (2002): *Conclusion: urban sociology in the twenty-first century*. In: Susser, I. ed.: *The Castells reader on cities and social theory*. Wiley-Blackwell, Oxford. 390-406. o.
- CASTELLS, M. (2007): *Az évezred vége*. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. III. kötet. Gondolat-Infonia, Budapest.
- CASTELLS, M – INCE, M. (2006): *A tudás világa*. Manuel Castells. Napvilág kiadó, Budapest.
- CSÉFALVAY Z. (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest, IKVA Kiadó.
- CSIZMADY A. (1996): *Lakótelep és társadalmi szegregáció*. Szociológiai Szemle 3-4. 205-222. o.
- CSORDÁS L. (1993): *Zártkertek és magánüdülkék a Szolnoki Agglomerációban*—In: Tóth J. (szerk.): *A Szolnoki Agglomeráció MTA RKK, Pécs 254-264. o.*
- CSORDÁS L. (2007): *A második otthonok definíciója és a jelenség térbeli hatásai*. In: Kovács Cs. –Pál V. szerk.: *A társadalmi földrajz világi*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged. 117-132. o.
- DAHRENDORF, R. (1959): *Class and class conflict in industrial society*. Stanford University Press, Stanford.
- DAHRENDORF, R. (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- DAVIS, K.–MOORE, W. E. (1997): *A rétegződés néhány elve*. In: Angelusz R. szerk.: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 10-23. o.
- DEAR, M. (2001): *The postmodern turn*. In: Minca, C. ed.: *Postmodern geography. Theory and praxis*. Blackwell Publishers, Oxford. 1-36. o.
- DEAR, M. – FLUSTY, S. (1998): *Postmodern urbanism*. *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1). 50-72. o.
- DUNCAN, O. D.–DUNCAN, B. (1973): *Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés*. In: Szelényi I. szerk.: *Városszociológia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 182-202. o.*
- EGEDY T. (2001): *A lakótelepek társadalmi környezetének átalakulása a rendszerváltás után*. *Földrajzi Értesítő* 1-4. 271-283. o.
- EGEDY T. (2007a): *Helyzetkép a magyar és német lakótelepekről – budapest és lipcsei tapasztalatok*. In: Egedy T.–Kondor A.Cs. szerk.: *Városfejlődés és városrehabilitáció – Budapesti és lipcsei tapasztalatok*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. 29-37. o.
- ENGELS, F. (1980): *A munkásosztály helyzete Angliában*. Magyar Helikon, Budapest.
- ENYEDI GY. (2002): *A városok társadalmi fenntarthatósága*. In: Abonyiné Palotás J.–Becsei J.–Kovács Cs.: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Ypsilon Kiadó, Békéscsaba.
- EROGLU, S. (2007): *Developing an index of deprivation which integrates objective and subjective dimensions: extending the work of Townsend, Mack and Lansley, and Halleröd*. *Social Indicators Research* 80. 493-510. o.

- FAHEY, T. (2005): Urban spatial segregation and social inequality: a note on the potential for comparative European research. In: Whelan, C.T. ed: EU research on social sciences and humanities. 231-243. o.
- HEGEDŰS G. (2007): *Szeged lakóparkjainak általános jellemzői.*—In: Kovács Cs.–Pál V. (szerk.): A társadalmi földrajz világi. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 207-218. o.
- FEKETE ZS. (2006): *A pénz nem boldogít?* In: Utasi Á. szerk.: A szubjektív életminőség forrásai. MTA PTI, Budapest. 53-74. o.
- FERGE ZS.–GARA J.–HORVÁTH Á.–SZALAI J. (1980): *A szegénységgel és a többoldalúan hátrányos helyzettel kapcsolatos mai nyugati nézetek.* Valóság 2. 15-29. o.
- FERGE ZS. (1991): *Szegénység, szegénypolitika.* In: Várnai Gy. szerk: Szociálpolitika és társadalom. T-Twins, Budapest. 187-232. o.
- FERGE ZS. (2001): *A magyarországi szegénységről.* Info-társadalomtudomány 54. 17-26. o.
- FÖLDVÁRI Á (2006): *A partnerkapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre.* In: Utasi Á. szerk.: A szubjektív életminőség forrásai. MTA PTI, Budapest. 143-156. o.
- FREEDMAN, D.–PISANI, R.–PURVES, R. (2005): *Statisztika.* Typotex Kiadó, Budapest
- GANS, H. J. (1973): *A városi és a kertvárosi életmód.* A meghatározások újraértékelése. In: Szelényi I. szerk.: Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 76-80. o.
- GANS, H. J. (1992): *Mire szolgálnak az érdemtelen szegények?*—avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában. Esély 3. 3-18. o.
- GIDDENS, A. (2003): *Szociológia.* Osiris Kiadó, Budapest.
- GÖNCZŐ V. (2002): *A városi övezetrendszer Szegeden.* Szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész tudományi Kar. Internetes forrás: <http://mek.oszk.hu/01300/01390>
- HANKISS E.–MANCHIN GY. (1976): *Szemponatok az élet „minőségének” szociológiai vizsgálatához.* Valóság 6. 20-34. o.
- HARLOE, M. (1981): *New perspectives in urban and regional research: progress and problems.* In: Harloe, M. ed.: New perspectives in urban change and conflict. Heinemann Educational Books, London. 1-26. o.
- HARVEY, D. (1985): *The urbanization of capital.* Blackwell, Oxford.
- HARVEY, D. (1989): *The condition of postmodernity.* Blackwell, Oxford.
- HUACO, G. A. (1997): *A Davis-Moore-féle rétegződésmélet logikai elemzése.* In: Angelusz R. szerk: A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 24-30. o.
- KEMÉNY I.–JANKY B.–LENGYEL G. (2004): *A magyarországi cigányság: 1971-2003.* Gondolat Kiadó, Budapest.

- KNOX, P. – PICH S. (2006): *Urban social geography – an introduction*. Pearson Prentice Hall, Harlow.
- KOVÁCH I. (2002): *A posztoszocializmus vége*. Előszó. In: Hatalom és társadalmi változás. *A posztoszocializmus vége*. Napvilág Kiadó, Budapest. 7-24. o.
- KOVÁCS A. (2006): *A családi kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre*. In: Utasi Á. szerk.: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest. 157-168. o.
- KOVÁCS Z. (2002): *Népesség- és településföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- KRÉMER B. (2003): *Uniók politikák és nemzeti akciótervek a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelemre*. Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ, Budapest.
- LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- LEFEBVRE, H. (1991): *The production of space*. Basil Blackwell, Oxford.
- LOGAN J. R. – MOLOTCH H. L. (1999): *The city as a growth machine*. In: Fainstein S. – Campbell S eds.: *Readings in urban theory*. Blackwell Publishers, Oxford. pp: 291-337.
- LOWE, S. (1986): *Urban social movements: the city after Castells*. Macmillan, New York.
- MARX, K.–ENGELS, F. (1974): *A német ideológia*. Magyar Helikon, Budapest.
- MERTON, R. K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MILLS, C. W. (1962): *Az uralkodó elit*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- NEMES NAGY J. (2005): *Összetett jelenségek, osztályozás, regionalizálás*. In: Nemes Nagy J. szerk.: *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 169-186. o.
- NÉMEDI D. (2005): *Klasszikus szociológia 1890-1945*. Napvilág Kiadó, Budapest
- NÉMETH N. (2005): *Területi megoszlások eltérését mutató indexek*. In: Nemes Nagy J. szerk.: *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 111-117. o.
- ORUM, A. M. – CHEN, X. (2003): *The world of cities*. Places in comparative and historical perspective. Blackwell Publishing, Oxford.
- PÁL L. (1984): *Kísérlet a „helyi társadalom” dimenzióinak megragadására*. *Valóság* 3-4. 85-97. o.
- PÁL V. – TÓTH J. (2007): *Egészségföldrajz*. Lomart Kiadó, Pécs-Gyula.
- PEET, R. (2006): *Modern geographical thought*. Blackwell Publishing, Oxford.
- RÁCZ J. (1996): *Semmittevés–Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás*. Szociológiai Szemle 2. 81-93. o.
- RUNCIMAN, W. G. (1966): *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. University of California Press, Berkeley.

- SHIELDS, R. (2004): *Henri Lefebvre*. In: Hubbard, P.-Kitchin, R.-Valentine, G. eds: Key thinkers on space and place. SAGE Publications, London. 208-213. o.
- SMITH, N. (2000): *Marxist geography*. In: Johnston, R.J. – Gregory, D. – Pratt, G. – Watts, M. eds.: The dictionary of Human Geography (fourth edition). Blackwell, London. 485-492. o.
- SOJA, E. W. (1989): *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso Press, London.
- SOJA, E. W. (2000): *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Blackwell Publishers, Oxford.
- SOJA, E. W. (2001): Afterword. In: Minca, C. ed.: Postmodern geography. Theory and praxis. Blackwell Publishers, Oxford. 282-294. o.
- SPÉDER ZS. (2002): *A szegénység Magyarországon–az arányosított deprivációs index koncepciója alapján*. Szociológiai szemle 4. 171-189. o.
- SZALAI E. (2006a): *Tőke-munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban*. In: Kovách I. szerk.: Társadalmi metszetek. Napvilág Kiadó, Budapest. 349-374. o.
- SZALAI E. (2006b): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- SZELÉNYI I. (1990a): *Városi társadalmi különbségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZELÉNYI I. (1990b): *Társadalmi egyenlőtlenségek az államszocialista redisztributív gazdaságokban*. In: Szelényi I. szerk.: Új osztály, állam, politika. Európa Kiadó, Budapest. 165-202. o.
- SZIRMAI V. (2006): *Socially sustainable urban development in the historic urban centres of East Central Europe*. In: Enyedi, Gy.–Kovács Z. eds: Social changes and social sustainability in historical urban centres. The case of Central Europe. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs. 20-38. o.
- TIMÁR J. (2003): *Problémák és perspektívák: „mi a teendő” a kialakulóban lévő kritikai geográfia számára Magyarországon?* Tér és Társadalom 2. 53-65. o.
- TOWNSEND, P. (1987): *Deprivation*. Journal of Social Policy Vol. 16. part 2. 125-146. o.
- TÓTH K.-KESERŰ I. (2001): *A lakótelepi panellakások árainak területi különbségei Szegeden*.–In: Dormány G.–Kovács F.–Péti M.–Rakonczai J. (szerk.): A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE Természeti Földrajzi Tanszék, Szeged. p. 10. CD-ROM.
- TUMIN, M. M. (1997): *A rétegződés néhány elve: Kritikai elemzés*. In: Angelusz R. szerk.: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 49-62. o.
- UTASI Á. (2002): *A bizalom hálójája*. Új Mandátum kiadó, Budapest.
- UTASI Á. (2006): *A minőségi élet feltételei és forrásai*. In: Utasi Á. szerk.: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest. 13-50. o.

- VARGA A. (2006): *A diplomások munkával való elégedettségének néhány kérdéséről*. In: Utasi Á. szerk.: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest. 75-96. o.
- Weclawowicz, G. (1998): *Social polarisation in postsocialist cities: Budapest, Prague and Warsaw*. In: Enyedi Gy. ed.: *Social change and urban restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Whelan, C.T.–Layte, R.–Maître, B. (2005): *Social exclusion and multiple deprivation*. In: Whelan, C.T. ed: *EU research on social sciences and humanities*. 199-205. o.

Felhasznált források

- A nagyvárosok belső tagozódása. Szeged. KSH Csongrád megyei Igazgatósága, Szeged, 2003
- European Spatial Development Perspective – Towards a balanced and sustainable development of the territory of the European Union. European Commission, Luxembourg, 1999
- Portfolio of overarching indicators and streamlined social inclusion, pensions, and health portfolios. European Commission, Brussels, 2006
- The English indices of deprivation 2004: summary (revised). Office of the Deputy Prime Minister, London, 2004
- Internetes forrás: <http://www.szegedvaros.hu>